

Aftopping of inflatiecorrectie

Er zullen nogal wat Nederlanders zijn, die met verbazing de Tweede-Kamerdebatten over de Voortgangsnota hebben gevolgd. Vooral het item van de „aftopping” heeft daartoe zeker aanleiding gegeven. CDA-fractievoorzitter Lubbers heeft de regering in overweging gegeven om per 1 juli met een wettelijke regeling te komen die ervoor zou moeten zorgen dat voor alle cao-inkomens boven f. 50.000 een maximum in de prijscompensatie zou gelden. Eén dag erna liet de minister van Sociale Zaken weten het voorstel „aantrekkelijk” en „het overwegen waard” te vinden (in het Haagse jargon worden wel meer understatements gebruikt).

De aftopping past in het uitgangspunt van de-sterkste-schouder-de-zwaarste-lasten en velen zullen hebben verwacht dat b.v. de FNV blij verrast op het voorstel zou reageren. Een bondgenoot uit een onverwachte hoek! In 1973 was de aftopping van de prijscompensatie de belangrijkste inzet van de grote metaalstaking. Het ging toen om een maximum in de prijscompensatie van f. 250 per procent prijsstijging, dus een aftopping bij f. 25.000 (de tijden zijn veranderd). Hoewel in de jaren daarna de nivellering geen overheersende rol meer in het arbeidsvoorwaardenoverleg heeft gespeeld, is bekend dat de vakbeweging het eerlijk verdelen van de lasten van groot belang acht. In het *FNV-plan 1979* wordt de aftopping zelfs nog ter sprake gebracht; voor de financiering van de arbeidstijdverkorting zou het redelijk zijn van de hoger betaalden een grotere bijdrage te vragen; genoemd wordt een maximum in de prijscompensatie van f. 400 à f. 450 per procent prijsstijging.

Maar zie, de FNV wijst het CDA-voorstel af. Kok noemt de aftopping „verleidelijk”, maar is tegen het „openbreken” van al afgesloten cao's. De reactie van de FNV heeft alom verbazing gewekt. Niettemin is de afwijzing wel te verklaren. Het CDA-voorstel houdt immers in dat de regering een *loonmaatregel* oplegt die als een soort van proefballon zou kunnen fungeren voor ingrepen elders in de lonen. De vakbeweging verzet zich tegen aantasting van haar vrije-onderhandelingsrecht 1); het accepteren van een loonmaatregel ook al is het voor een sympathiek doel zou kunnen worden uitgelegd als een weinig principiële houding. Als er voor nobele doeleinden moet worden gestreden zal de vakbeweging dat uit eigen beweging doen. Kok wil dan ook in het arbeidsvoorwaardenoverleg voor 1980 best over aftopping praten. Het perspectief van het openbreken van de cao's is niet het enige dat bij de FNV in het verkeerde keelgat is geschoten. Lubbers maakt zich volgens de FNV bovendien schuldig aan een „oneigenlijke koppelverkoop” door de aftopping aan te voeren als een soort van alibi om de — tweede — korting op de sociale uitkeringen te rechtvaardigen.

De aftopping zal voor de meeste bedrijven niet of nauwelijks leiden tot een verbetering van de rendementspositie en heeft dan ook voor de werkgelegenheid nauwelijks gevolgen. Lubbers acht het mogelijk om met werkgevers tot afspraken te komen over het omzetten van de uitgespaarde loonkosten in extra arbeidsplaatsen. De FNV is daar erg sceptisch over. Zo'n aftoppings-apo lijkt inderdaad niet reëel. Ten eerste is gebleken dat ondernemingen in het algemeen maar moeilijk

extra matiging concreet in meer arbeidsplaatsen kunnen vertalen. Ten tweede kan de aftopping alleen voor de grote bedrijven en de ondernemingen met relatief veel hoger personeel substantiële besparingen opleveren die eventueel tot meer werk kunnen leiden. Voor de meeste ondernemingen betekent de aftopping echter kruimelwerk.

Wil de aftopping niet worden gereduceerd tot een formele nivellering om de matiging aan de onderkant van het loonbouw en van de sociale uitkeringen te legitimeren, dan is de enige mogelijkheid de opbrengst van de aftopping te storten in een fonds dat kan dienen om in de kwartaire sector nieuwe arbeidsplaatsen te creëren, of om werkgelegenheid in stand te houden door middel van financiële steun aan noodlijdende bedrijven 2). Het betekent wel dat er dan particulier inkomen wordt overgeheveld naar een collectief fonds, waardoor een vergelijking met een belastingverhoging zich opdringt. Als men bovendien bedenkt dat de overheveling technisch uitermate moeilijke te realiseren zal zijn, kan men zich afvragen of de aftoppingsconstructie niet door een eenvoudiger nivelleringsinstrument kan worden vervangen: de inflatiecorrectie. In dit verband is het merkwaardig dat Lubbers nu met zijn aftoppingsvoorstel komt, terwijl het CDA vorig jaar heeft ingestemd met het verlangen van het kabinet (een VVD-eis) om de inflatiecorrectie weer voor 100% te laten doorgaan.

Korting op de inflatiecorrectie lijkt een geschikter nivelleringsinstrument dan de aftopping. Ten eerste kan de overheid dan beschikken over extra middelen die *gericht* kunnen worden aangewend om arbeidsplaatsen te creëren. Ten tweede worden *alle* inkomens in de matiging betrokken (de aftopping heeft alleen betrekking op cao-inkomens). Ten slotte mag worden verwacht dat een korting op de inflatiecorrectie tot b.v. 80% meer zal opleveren dan een aftopping van de cao-inkomens bij f. 50.000, te meer omdat moet worden bedacht dat aftopping negatieve gevolgen heeft op de rijksbegroting.

In deze week heeft de regering misschien enkele knopen doorgehakt in het hink-stap-sprongdebat over de Voortgangsnota. Het is niet te hopen dat de regering heeft besloten tot gedwongen aftopping. Er is een alternatief, dat principieel niet anders uitpakt dan een aftopping die wordt gekoppeld aan extra arbeidsplaatsen, maar wel doelmatiger werkt. Als prettige bijkomstigheid is er nog het feit dat de vakbeweging het instrument van de inflatiecorrectie aantrekkelijk vindt. Het zou niet verstandig zijn een onnodig conflict met de vakbeweging (en de werkgevers) over de aftopping te riskeren. Dat kan weleens gevolgen hebben voor aanzienlijk belangrijker zaken.

T. de Bruin

1) Ook het NCW heeft in haar (afwijzende) reactie gewezen op het vrije-onderhandelingsrecht van het georganiseerde bedrijfsleven.
2) De omvang van zo'n fonds moet evenwel niet worden overschat; slechts een klein deel van de inkomstenstrekkers in Nederland mag zich verheugen op een inkomen van meer dan f. 50.000.

Inhoud

<i>Drs. T. de Bruin:</i> Aftopping of inflatiecorrectie	473
Column Tertiaire inkomensverdeling, door Prof. Dr. D. J. Wolfson	475
<i>Prof. Dr. S. K. Kuipers:</i> Het verslag van De Nederlandsche Bank over het jaar 1978. Er is inderdaad iets grondig mis met de Nederlandse economie	476
<i>Prof. Dr. H. W. J. Bosman:</i> Aftopping en nivellering	483
<i>Dr. A. B. T. M. van Schaik:</i> Maken wij er werkelijk meer werk van? Enkele opmerkingen bij de berekeningen van Driehuis/Bruyn-Hundt en het Centraal Planbureau over de invoering van de 35-urige werkweek	484
Vacatures	489
<i>K. Kolthoff:</i> De consumptie herontdekt?	490
<i>H. Ponneker:</i> Zwarte handel - zwarte arbeid. Verslag van een hoorzitting	491
Geld- en kapitaalmarkt Monetaire ontwikkelingen, door Drs. R. A. R. van den Bosch	494
Boekennieuws J. C. Siebrand: Towards operational disequilibrium macro economics, door Prof. Dr. Th. van de Klundert	496

ESB: gewoon je zelf kunnen zijn!

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....
STRAAT: .....
PLAATS: .....
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM   Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Adjunct-redacteur-secretaris: T. de Bruin

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Tertiaire inkomensverdeling

Dezer dagen, om precies te zijn op 18 mei, houdt het onafhankelijke Haagse Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven een symposium over de tertiaire inkomensverdeling 1). Dat kan bevreemding wekken, want heeft dit pragmatische instituut, dat in een steeds bredere stroom van publikaties de resultaten rapporteert van een kritische toetsing van allerhande concrete overheidsuitgaven niet iets nuttiger te doen dan zich in te laten met een academische modegril die weinig of niets uitstaande heeft met de noden van de dag? Welnu, dit is het dubbele misverstand dat ik wil proberen weg te nemen. In de eerste plaats is de tertiaire inkomensverdeling geen gril, maar een harde werkelijkheid (al gaat het deels om heel andere zaken dan de meeste mensen zich daarbij voorstellen), en in de tweede plaats kan de analyse van die verdeling uiterst belangrijke consequenties hebben voor de omvang en de richting van de overheidsuitgaven.

Naast *primaire* (verdiend) inkomen uit beroep, bedrijf en vermogen kunnen we *secundaire* inkomen onderscheiden als vrij beschikbaar inkomen na belastingen op het inkomen en inkomensoverdrachten van de overheid (b.v. bijstandsuitkeringen), en *tertiaire* inkomen als het secundaire inkomen gecorrigeerd voor het saldo van belastingen op bestedingen, subsidies op goederen en diensten en (de waarde van) collectieve voorzieningen. Meen overigens niet dat „gecorrigeerd voor” zou betekenen dat we, driftig optellend en aftrekkend, van primair naar tertiair inkomen door kunnen stafelen om het profijt van de overheid te vinden. Ach heden nee, tegen die tijd dat we bij het tertiaire inkomen zijn aangeland is de verdeling van het primaire inkomen niet meer wat ze geweest is 2). Dat komt omdat belastingen en het profijt van de overheidsvoorzieningen de neiging gemeen hebben om te worden afgewenteld of overgedragen. Wie daar geen oog voor heeft verkijkt zich op de neerslag van de collectieve voorzieningen na overdracht, en daar gaat het uiteindelijk om. Het profijt van de tandverzorging in het ziekenfondspakket b.v. is aldus ten dele neergeslagen in de zitkuil in het huis van de modale tandarts en met onze goed bedoelde subsidies op het betaalde voetbal zijn de kaartjes wel wat minder duur geworden maar is niettemin de financiële positie van een man als Cruyff (hoewel nog steeds zorgelijk)

toch rooskleuriger dan die van een man als Lenstra of Wilkes.

Het blijkt dat er een sterke interferentie kan ontstaan tussen de drie geschetste etappes van inkomensvorming en -verdeling, en dan krijgt het onderzoek naar de tertiaire verdeling een ruimere werkingssfeer dan het op zich zelf al zo moeilijke — en belangrijke — zoeken naar de batenverdeling van overheidsuitgaven ofte wel het „profijt van de overheid” 3). Dit komt duidelijk tot uitdrukking in de volgende, wat meer technische definitie: „tertiary income is the income available for private use after taxes, transfers, and the change in factor income resulting from public procurement policies, plus the value of the benefits received from (. . .) subsidized or freely distributed goods and services” 4). Met andere woorden, het eindresultaat van de tertiaire verdeling wordt niet alleen bepaald door wat we van de profijt- of batenverdeling maken, maar ook door de „simultane” veranderingen in de secundaire verdeling (minder afwenteling uit appreciatie voor ons profijt ?) en in de primaire sfeer. Tertiaire verdeling is een ruimer begrip dan batenverdeling: dat laatste begrip heeft slechts betrekking op de toerekening van de waarde van overheidsuitgaven naar inkomensgroepen. Goed, dat mag dan waar zijn, maar waarom maken we het ons zelf zo moeilijk zolang het onderzoek naar de batenverdeling nog maar in de kinderschoenen staat? Omdat recent empirisch onderzoek heeft uitgewezen dat met name de invloed van de overheidsuitgaven op de primaire inkomensverdeling onder bepaalde omstandigheden nog veel belangrijker kan zijn. In zijn proefschrift maakt Keller aannemelijk dat de neiging van de Nederlandse overheid om middelbaar en hoger personeel aan te trekken zo sterk is dat iedere verhoging van de reële uitgaven met één procent leidt tot een loonsverhoging van ¼ tot ¾% voor gekwalificeerd personeel (binnen én buiten de overheid), al naar gelang de

stijging van de belastingdruk waarmee die uitgavenvergroting gefinancierd wordt meer of minder op die categorie drukt. Een hele mond vol, maar ook wel een hele ontdekking 5).

Dit Keller-effect maakt duidelijk dat we de bijdrage van de overheid aan de inkomensregulatie niet moeten overschatten: wat de linkerhand geeft aan leuke dingen voor de mensen neemt de rechterhand (tot op zekere hoogte) weer weg in de sfeer van hogere inkomens voor hoger gekwalificeerd personeel („doing well by doing good”). Als dat besef doordringt in politieke kringen zou dat niet alleen kunnen leiden tot een fundamentele herbezinning op ons inkomenspolitiek instrumentarium, maar ook tot een andere kijk op de gewenste richting en omvang van de overheidsuitgaven.

1) Belangstellenden kunnen het deze zomer te verschijnen verslag nu reeds bestellen ten kantore van het Instituut, Anna Paulownastraat 58b, 2518 BG 's-Gravenhage.

2) En de omvang van het primaire nationale inkomen vermoedelijk ook niet, zullen de fijnproevers zeggen. Daarom zullen we „de” tertiaire verdeling — de *totale* invloed van de overheidsuitgaven vergeleken met een situatie *zonder* overheid — ook nooit kennen. Maar de invloed van (marginale) *veranderingen* in de overheidsuitgaven op de verdeling kunnen we wel benaderen.

3) Het gelijknamige rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (1977) beschrijft nog geen afwentelingsprocessen, maar gaat wel uit van de hier gehanteerde ruime conceptie van het tertiaire-inkomensbegrip.

4) D. J. Wolfson, *Public finance and development strategy*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979, blz. 55.

5) Op de „inteelt” van beroepsgenoten die beroepsgenoten aan banen helpen is al gewezen door Pen in een bijdrage aan de OESO Conference on education, inequality and life chances van januari 1975, en op de samenhang die het Keller-effect beschrijft al door mij, in *ESB* van 27 oktober 1976, blz. 1050. Empirisch materiaal is echter voor het eerst gepresenteerd in W. J. Keller, *Tax incidence: a general equilibrium approach*, 1979 (dissertatie Rotterdam), hoofdstuk 12. Zie hierover ook D. J. Wolfson, Pen and Tinbergen on income distribution, *The Economist*, 1979, nr. 3 (te verschijnen) en W. J. Keller, *The effect of education, technology and public expenditures on the distribution of income*, discussion paper, Rotterdam, Institute for Fiscal Studies, nr. 7901.

Het verslag van De Nederlandsche Bank over het jaar 1978

Er is inderdaad iets grondig mis met de Nederlandse economie

PROF. DR. S.K. KUIPERS

De analyse van de ontwikkeling van de mondiale en de nationale economie door de president van De Nederlandsche Bank trekt elk jaar veel aandacht. Ook dit jaar bevat diens beschouwing boeiende analyses die noden tot commentaar. In het navolgende gaat Dr. S. K. Kuipers, hoogleraar algemene economie aan de Rijksuniversiteit Groningen, in op hetgeen Dr. Zijlstra schrijft over de binnenlandse economische ontwikkeling. Voor een deel onderschrijft hij diens opvattingen, maar op bepaalde punten, met name betreffende het financieringsstekort en het wisselkoersbeleid, komt hij tot afwijkende conclusies.

1. Inleiding

Het verslag van de president van De Nederlandsche Bank over het jaar 1978¹⁾ is dit jaar gegoten in de vorm van een weerbericht. Gezien de nog niet erg bemoedigende gang van zaken binnen de mondiale en de nationale economie zal hieraan de invloed van het slechte voorjaar niet vreemd zijn. Wat de wereldeconomie betreft wordt het verslagjaar volgens de president van De Nederlandsche Bank gekenmerkt door minder bewolking en meer blauw aan de hemel. De bewolking vertoont echter op dit moment weer de neiging toe te nemen, terwijl bovendien reeds een enkele donderkop kan worden ontwaard. Zoals met weerprognoses gebruikelijk is, kan echter niet worden voorspeld of er sprake is van een voorbijgaand wolkenveld dan wel of de lucht opnieuw zal dichttrekken. De Nederlandse economie wordt niet voldoende weerbaar geacht om een storm te weerstaan.

Aldus het weerbericht opgesteld door De Nederlandsche Bank NV te Amsterdam en geldig tot 1 januari 1980. Vertaald in voor economen meer begrijpelijke termen houdt het in, dat de wereldeconomie zich in het verslagjaar verder van de in 1974 ingezette inzinking herstelde. De groeivoet van het reële nationale produkt in de industriële landen gaf een verdere stijging te zien. Een dergelijke stijging zette zich het eerst in in de Verenigde Staten, maar kon in de tweede helft van 1978 ook in de Bondsrepubliek Duitsland en in Japan worden waargenomen. Ook de betalingsbalanssituatie van de industriële landen verbeterde. Niet alleen waren de tekorten ten opzichte van de olielanden grotendeels verdwenen, maar ook de daarna geopenbaarde onevenwichtigheden tussen de industriële landen, met grote overschotten op de Japanse en Duitse betalingsbalans en grote tekorten op de Amerikaanse betalingsbalans, vertoonden aan het einde van het verslagjaar de tendentie af te nemen. Ten slotte daalden in vrijwel alle

industriële landen — met uitzondering van de Verenigde Staten — de inflatiepercentages. De enige grootheid die nog geen ontwikkeling ten goede te zien gaf, was de werkloosheid. Gegeven de structurele oorzaken die hieraan ten grondslag liggen, mag dit echter geen verwondering wekken: het hiervoor benodigde herstel van het vertrouwen, tot uiting komende in een sterke groei van de investeringen, eist de nodige tijd.

De ontwikkelingen in 1979 en latere jaren worden door een aantal oorzaken onzeker geacht. In de eerste plaats zijn er aanwijzingen, dat de energieproblemen zich verscherpen, hetgeen onder andere kan leiden tot een sterke prijsstijging en zelfs tot absolute tekorten aan olie. In de tweede plaats functioneert het internationale geldstelsel volgens de president van De Nederlandsche Bank nog uiterst gebrekkig, allereerst door het bestaan van een stelsel van zwevende wisselkoersen, maar ook door het vigeren van een dollarstandaard. Dit laatste maakt dat het internationale geldstelsel ten zeerste afhankelijk is van de ontwikkelingen die zich met betrekking tot de dollar voordoen en die op hun beurt weer sterk onder invloed staan van het door de Verenigde Staten gevoerde monetaire en budgettaire beleid.

Wat de ontwikkelingen binnen de Nederlandse economie betreft treden vooral drie zaken op de voorgrond. In de eerste plaats de sterke omslag van de lopende rekening van de betalingsbalans. Vertoonde de lopende rekening in 1976 nog een overschot van f. 7,5 mrd., in 1978 was dit verkeerd in een tekort van f. 2,25 mrd., d.i. een omslag van bijna f. 10 mrd. in twee jaren. Een tweede ontwikkeling die in het oog loopt is de sterke stijging van het volume van de nationale bestedingen, in het bijzonder de consumptieve bestedingen, van 4% in 1978 ongerekend de loonsom van de overheid, bij een hierbij achterblijvende groei van het volume van de produktie van de bedrijven van 2 1/2% in ditzelfde jaar. Ten slotte is het financieringstekort van de overheid in het verslagjaar opnieuw opgelopen en dreigt het in 1979 zelfs de „magische” grens van 6% van het netto nationale inkomen te overschrijden.

De president van De Nederlandsche Bank heeft aan bovengenoemde ontwikkelingen uitermate boeiende analyses gewijd, welke noden tot commentaar. Hieraan zal in slechts één opzicht weerstand worden geboden. In de navolgende paragrafen zal namelijk slechts op de analyse van de binnenlandse ontwikkeling nader worden ingegaan. In de eerste plaats omdat schrijver dezes de binnenlandse ontwikkeling op dit moment interessanter vindt dan de internationale. In de tweede plaats omdat de analyse van de president van De Nederlandsche Bank hem wat betreft de tweede ontwikkeling minder aanleiding tot commentaar geeft dan de eerste. Allereerst zal in paragraaf 2 worden stilgestaan bij de in het verslag van de president gepleegde analyse van de Nederlandse economie. Daarna zullen in paragraaf 3 een aantal punten

¹⁾ De Nederlandsche Bank NV, *Verslag over het jaar 1978*, Amsterdam, 1979.

in deze analyse worden gecommenterend. Tot slot zullen in paragraaf 4 enkele conclusies ten aanzien van het beleid worden getrokken.

2. Noodlottige kringlopen van oorzaak en gevolg

Na 1973 ging het op vrijwel alle fronten slecht met de Nederlandse economie. Er was sprake van afnemende werkgelegenheid in de sector bedrijven tot uiting komend in een oplopen van de werkloosheid en een zeer sterke groei van het aantal uitkeringsgerechtigden in het kader van de WAO. De inflatie was krachtig, de arbeidskosten stegen sterk en daarmee samenhangend bereikte de arbeidsinkomensquote de recordhoogte van 93,6% in 1975. De bruto investeringen in vaste activa door bedrijven vertoonden nauwelijks enige groei, hetgeen een van de redenen was van de sterke vertraging in de groei van de productie.

In de eerste jaren na de omslag in 1973 was er slechts een lichtpunt: in tegenstelling tot die van vele andere geïndustrialiseerde landen handhaafde de Nederlandse betalingsbalans zich goed. In het bijzonder in de jaren 1972-1976 gaf de lopende rekening grote overschotten te zien welke in de buurt lagen van 3% van het netto nationale inkomen. Zoals hiervoor reeds is gebleken, veranderde deze situatie in 1977. Het betalingsbalansoverschot slonk sterk en ging in 1978 zelfs over in een tekort. Zoals te verwachten was ging deze omslag gepaard met een achterblijven van de groeivoet van het reële nationale produkt bij die van de reële nationale bestedingen.

De door de president van De Nederlandsche Bank gegeven verklaring van deze ontwikkelingen bevat naast traditionele ook nieuwe elementen. De kern van deze verklaring wordt gevormd door een tweetal vicieuze cirkels. Aan de eerste is reeds in voorafgaande jaarverslagen, maar ook elders uitvoerig aandacht geschonken 2). In het jaarverslag over 1978 wordt hieraan dan ook slechts terloops gerefereerd. De hier bedoelde kringloop berust op de wisselwerking tussen de stijging van de arbeidskosten en de vermindering van de werkgelegenheid in de sector bedrijven. Ten gevolge van de relatief sterk stijgende reële arbeidskosten neemt de afstoot van oude bouwrijpe kapitaalgoederen toe, waardoor de werkgelegenheid afneemt. Bovendien verslechtert de concurrentiepositie, waardoor de uitvoer onder druk komt te staan en de invoersubstitutie toeneemt. Ook van deze ontwikkelingen gaat op de werkgelegenheid een negatieve invloed uit. De eerste tendentie zou in beginsel kunnen worden gecompenseerd door een voldoende sterke groei van de investeringen. Echter, de met de sterke stijging van de reële arbeidskosten gepaard gaande daling van de rendementen zet de investeringen onder druk, terwijl ze daarenboven de neiging heeft de investeringen in de „diepte” te bevorderen ten koste van de investeringen in de „breedte”. Een vermindering van de werkgelegenheid zal het gevolg zijn. Deze komt zowel tot uitdrukking in een toename van de werkloosheid als in een afname van het aanbod van arbeid. Deze laatste kan verschillende vormen aannemen:

- latere intreding in het productieproces van jongeren door een verlenging van de scholingsduur;
- vervroegde uittreding van werknemers uit het productieproces;
- toeneming van het aantal uitkeringsgerechtigden in het kader van de WAO en AAW;
- toeneming van het ziekteverzuim.

Te zamen met de toeneming van werkloosheid hebben deze vormen van aanbodvermindering tot gevolg dat de collectieve uitgaven stijgen. In de meeste gevallen betreft dit een stijging van de overdrachtsuitgaven, in een enkel geval, zoals in dat van verlenging van de scholingsduur, zullen ook de overheidsbestedingen toenemen. Bij gelijkblijvende omvang van het financieringstekort zal deze uitgavenstijging leiden tot een verhoging van de belasting- en premiedruk. Er bestaat weinig

twijfel over, dat deze drukverhoging door de werknemers in niet onbelangrijke mate is afgewenteld 3). Hierdoor vertonen de nominale arbeidskosten een verdere tendentie tot stijgen. Daar de werkgevers, in het bijzonder die welke aan internationale concurrentie bloot staan, slechts beperkte mogelijkheden hebben hun aandeel in de stijging van de premiedruk, alsmede de stijging van de belastingdruk en de stijging van de nominale arbeidskosten in de prijzen door te berekenen, zal ook het aandeel van de arbeidskosten verder toenemen 4). Een verdere vermindering van de werkgelegenheid door een zich voortzettende verslechtering van de concurrentiepositie en een verdere afnemend van de rendementen is het gevolg.

Zowel het kabinet-Den Uyl als het kabinet-Van Agt hebben deze noodlottige kringloop van oorzaak en gevolg onderkend en getracht hem op twee manieren te doorbreken. In de eerste plaats door de stijging van de collectieve uitgaven terug te dringen, zodat de stijging van de collectieve-lastendruk zou kunnen worden afgeremd, in de tweede plaats door het financieringstekort van de overheid te laten toenemen opdat eveneens een stijging van de collectieve-lastendruk zou kunnen worden vermeden. Sinds 1973 is het financieringstekort op kasbasis gestegen van 1,5% van het nationale inkomen in 1973 tot 5,1% in 1978 5), een stijging die in de buurt ligt van f. 7 mrd. Deze stijging kan niet los worden gezien van de sterke stijging van de rijksbijdrage aan de sociale-verzekeringfondsen en de pensioenfondsen van f. 1,9 mrd. in 1974 tot f. 8,9 mrd. in 1978 6). Deze bijdragen hadden uitdrukkelijk ten doel de stijging van de premiedruk af te remmen en daarmede een bijdrage te leveren aan de doorbreking van het afwentelingsverschijnsel.

Naar de mening van de president van De Nederlandsche Bank kan deze laatste poging niet als volledig gelukt worden beschouwd. In plaats van de eerste vicieuze cirkel te doorbreken, dreigt het beleid volgens hem een nieuwe vicieuze cirkel te creëren. Wat is namelijk het geval. De bijdragen van het rijk aan de sociale-verzekeringfondsen, die in eerste aanleg tot uiting moeten komen in een navenante verhoging van het financieringstekort, daar anders slechts substitutie van belastingdrukstijging voor premiedrukstijging zou optreden, zouden moeten leiden tot geringere stijging van de loonsom per werknemer. Hierdoor zou de druk op het bedrijfsleven kunnen verminderen, hetgeen zou leiden tot een verbetering van de rendementenpositie en de concurrentiepositie van het bedrijfsleven. Hierdoor zouden zowel de investeringen als de uitvoer kunnen aantrekken, terwijl de invoerneiging zou kunnen verminderen. Uitgaande van enige onderbezetting, zou zowel de produktiegroei kunnen toenemen als de inflatie kunnen verminderen. Tevens zou ten gevolge van het optreden van de zogenaamde inverdieneffecten — de belastingen groeien sneller en de uitkeringen op

2) Men zie bijvoorbeeld Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake omvang en groei van de collectieve sector*, 's-Gravenhage, 1978, blz. 49.

3) Volgens het Centraal Planbureau wordt ongeveer 50% van de stijging van de belasting- en premiedruk van de werknemers op de nominale lonen afgewenteld. Centraal Planbureau, *Een macro model voor de Nederlandse economie op middellange termijn*, Occasional Papers, No. 12, 's-Gravenhage, 1977, blz. 12 en blz. 1 bijlage I.

4) Dat dit fenomeen zich inderdaad heeft voorgedaan komt naar voren in een door de OECD uitgevoerde analyse van de ontwikkeling van de arbeidskosten en de uitvoerprijzen tussen 1964 en 1978. Tussen 1964 en 1973 blijken de uitvoerprijzen nauwelijks toe te nemen: de gestegen arbeidskosten gaan volledig ten koste van de rendementen. Na 1973 verandert deze situatie echter: vergeleken met de arbeidskosten stijgen de uitvoerprijzen in deze periode sterker dan in de periode 1964-1973. Dit zou kunnen betekenen, dat in 1973 kritieke minima van de rendementen zouden zijn bereikt. Hierop wordt in het vervolg nog teruggekomen. Zie OECD, *Economic surveys, Netherlands*, Parijs, 1979, blz. 10 en 11.

5) Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1978*, 's-Gravenhage, 1978, blz. 324-325; Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978, blz. 83.

6) Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1974*, 's-Gravenhage, 1974, blz. 88; Centraal Planbureau, *Centraal Economisch Plan 1979*, gelichtdrukte vorm, 's-Gravenhage, 1979, III. 38.

grond van de sociale verzekeringen nemen af — het financieringstekort gedurende dit aanpassingsproces weer kunnen afnemen.

De cruciale cirkel in deze redenering is de veronderstelde loonmatiging. Hiervan blijkt nauwelijks of in het geheel geen sprake te zijn geweest 7). Onder deze omstandigheden neemt de druk op het bedrijfsleven niet af en zal zich evenmin een verbetering van de concurrentiepositie voordoen. Daarenboven zullen de consumptieve bestedingen aantrekken, hetgeen zal leiden tot een vergroting van de invoer. Te zamen met de niet verbeterde concurrentiepositie zal de lopende rekening van de betalingsbalans hierdoor onder druk komen te staan. Een en ander heeft tevens tot gevolg dat de werkgelegenheidssituatie niet verbetert, hetgeen een argument kan zijn — en in het recente verleden ook is geweest — het gevoerde beleid nog te intensiveren. Een verdere vergroting van het financieringstekort is dan onvermijdelijk. Te zamen met de vergrote consumptie zal dit ertoe leiden, dat de nationale spaarquote gaat dalen 8), hetgeen omvangrijke monetaire financiering van het begrotingstekort onvermijdelijk maakt.

De president van De Nederlandsche Bank trekt uit het voorgaande de conclusie, dat een dergelijk beleid niet langer kan worden voortgezet 9). In de eerste plaats niet omdat het in 1978 heeft geleid tot een omvangrijk tekort op de lopende rekening. In de tweede plaats niet omdat dit beleid te grote risico's inhoudt ten aanzien van een evenwichtige nominale ontwikkeling. Voor een verantwoord monetair beleid zal het financieringstekort moeten worden teruggedrongen. Daarbij kan naar zijn mening niet worden gedacht aan het verhogen van de belastingdruk daar dit slechts zou leiden tot een versterking van de eerste vicieuze cirkel. Derhalve blijft slechts een mogelijkheid open, namelijk een besnoeiing op en een bijstelling van het uitgavenpeil van de gehele collectieve sector. Daarbij zou voor zover dit de sociale verzekeringen betreft een volumebeleid voorrang dienen te hebben. In concreto acht hij een overschrijding van het financieringstekort van 6% onaanvaardbaar, hetgeen de noodremprocedure van de regering welhaast onontkoombaar zou maken.

3. Concurrentiepositie, nationale bestedingen en financieringstekort

Met de in het voorgaande weergegeven analyse kan een heel eind worden meegegaan. Een aantal schakels in de gegeven analyse en enkele onderdelen van de conclusies en de beleidsaanbevelingen behoeven echter nader commentaar. Het loonkostenniveau is inderdaad te hoog, waardoor de concurrentiepositie en de rendementen ernstig zijn aangetast en waardoor op hun beurt de investeringen, de productie en de werkgelegenheid een volstrekt onvoldoende groei vertonen. Eveneens kan worden ingestemd met de conclusie, dat een verhoging van de collectieve-lastendruk ten koste van alles moet worden voorkomen omdat dit slechts de afwentelingsprocessen die ten grondslag liggen aan de eerste vicieuze cirkel, weer in werking zet.

De punten waarop schrijver dezes in deze paragraaf wat nader zou willen ingaan zijn drieërlei:

- de concurrentiepositie;
- de ontwikkeling van de nationale bestedingen;
- de omvang van het financieringstekort.

De concurrentiepositie

De concurrentiepositie van de Nederlandse economie is vergeleken met die van zijn voornaamste concurrenten in de jaren zeventig aanmerkelijk verslechterd. Dit feit is onweerlegbaar, welke maatstaven men hiervoor ook neemt. Het door de OECD voor Nederland opgestelde landenrapport geeft hiervoor talrijke aanwijzingen 10). Zo liggen de uurlonen in de industrie uitgedrukt in guldens in Nederland in de jaren zestig beneden die van de voornaamste handelspartners 11) en

vertonen ze in het begin van de jaren zeventig de tendentie hierboven te stijgen: in 1978 lagen de uurlonen in Nederland ongeveer 28% boven die van de handelspartners. Vergelijkt men de ontwikkeling van de arbeidskosten in de verwerkende industrie uitgedrukt in een gemeenschappelijke geldeenheid in Nederland met die van de belangrijkste concurrenten dan blijkt de Nederlandse concurrentiepositie in 1978 vergeleken met 1970 met ongeveer 17% te zijn verslechterd. Ook de ontwikkeling ten opzichte van West-Duitsland is niet onverdeeld gunstig. Na een geringe verbetering van de verhouding tussen de loonkosten in de twee landen in het begin van de jaren zeventig, doet zich na 1973 een ernstige verslechtering voor, welke zich sedert 1977 weer enigszins heeft hersteld. In 1978 waren de arbeidskosten in Duitsland echter nog steeds 5% lager dan die in Nederland, ervan uitgaande dat de situatie in 1970 evenwichtig was. Tot eenzelfde conclusie komt het Centraal Planbureau: terwijl de loonkosten per gewerkt uur in de industrie in het begin van de jaren zeventig ongeveer 20% boven het niveau in de EG-landen lagen, was dit percentage in 1977 zelfs gestegen tot 35 12).

Sedert 1973 is het aandeel van Nederland in de wereldhandel niet onbelangrijk gedaald; tussen 1973 en 1978 met niet minder dan 13% 13). Ten aanzien van de uitvoerverrichtingen van de Nederlandse industrie onderkent de OECD een drietal ontwikkelingen 14). In de eerste plaats kan een verlies worden geconstateerd op belangrijke traditionele Nederlandse markten, zoals die van de textiel, de kleding en de scheepsbouw. Deze sectoren hebben in het bijzonder terrein verloren ten opzichte van Japan en de industrialiserende landen in Zuidoost-Azië. In de tweede plaats is de Nederlandse uitvoer relatief sterk geconcentreerd in minder snel groeiende sectoren. In de derde plaats is sinds 1974 verlies geleden ten opzichte van de traditionele concurrenten 15).

Ondanks het feit, dat de Nederlandse uitvoer negatief is beïnvloed door zijn relatief sterke concentratie op minder snel groeiende sectoren, zoals bijvoorbeeld de chemie, lijdt het nochtans geen twijfel dat de verslechtering van de Nederlandse uitvoerprestatie in het bijzonder ten zeerste is beïnvloed door de verandering in de concurrentiepositie. Hierop wijst in de eerste plaats de in het algemeen waar te nemen verslechtering in de kostenverhouding. In de tweede plaats blijken belangrijke verliezen te zijn geleden ten opzichte van landen die ten gevolge van omvangrijke waardeverminderingen van hun valuta's hun concurrentiepositie hebben verbeterd, in het bijzonder Engeland en Italië 16). In de derde plaats kan worden vastgesteld, dat de uitvoerprijzen van de verwerkende industrie ondanks scherp stijgende arbeidskosten per eenheid

7) Het vrij beschikbare reële inkomen van de modale werknemer steeg in 1978 met 3%, dat van de minimuminkomenstrekken en de uitkeringstrekken in het kader van de sociale verzekeringen met 4%; *Centraal Economisch Plan 1979*, I.10 en III.31.

8) Vergeleken met de jaren 1964–1970, waarin de nationale spaarquote gemiddeld 18,1% was, is de nationale spaarquote in de jaren zeventig inderdaad sterk gedaald tot een waarde van 12,7% in 1978. Deze daling kwam voor ongeveer 60% voor rekening van de collectieve sector en voor ongeveer 40% voor rekening van de particuliere sector. De sterke stijging van het financieringstekort is hieraan niet vreemd. *Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978*, blz. 24.

9) Dat hij de dreiging van een volgroeide vicieuze cirkel niet gering acht, blijkt het duidelijkst uit de volgende ontboezeming: „Geconstateerd moet worden dat de belangstelling voor een verhoging van de uitgaven groter is dan voor het begrotingstekort en het houden daarvan binnen aanvaardbare grenzen. Bij de uitgaven wordt licht het interessante voor wenselijk, het wenselijke voor dringend, het dringende voor onafwendbaar gehouden”. *Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978*, blz. 20.

10) OECD, t.a.p., blz. 10–12.

11) Gewogen naar hun relatieve aandeel in de handel met Nederland.

12) *Centraal Economisch Plan 1979*, I.1 en I.2.

13) Berekend aan de hand van de in het *Centraal Economisch Plan 1978* en *Centraal Economisch Plan 1979* gepubliceerde cijfers van de uitvoer en de (herwogen) wereldinvoer.

14) OECD, t.a.p., blz. 13.

15) Hieronder valt bijvoorbeeld de chemie.

16) OECD, t.a.p., blz. 13.

produkt tot 1974 betrekkelijk stabiel zijn gebleven. Daarna vertonen ze de neiging, onder invloed van het feit dat de kritieke hoogte van de winstmarges is bereikt, met de arbeidskosten per eenheid produkt mee te stijgen 17). Dit verschijnsel maakt het op zich aannemelijk dat na 1974 het Nederlandse aandeel in de wereldhandel onder invloed van de gestegen uitvoerprijzen is afgenomen. In de jaren daarvoor kon het namelijk ondanks relatief sterke kostenstijgingen zijn aandeel in de wereldhandel nog uitbreiden. In de vierde plaats moet worden gewezen op het feit dat Nederland ook in sectoren die een minder snelle groei vertoonden, zoals bijvoorbeeld de chemie, zijn aandeel niet heeft kunnen handhaven. Ten slotte blijkt, dat Nederland juist voor die produkten die zeer prijselastisch zijn, zoals de chemische produkten, de staalprodukten, de optische instrumenten, de textielprodukten en de kleding, een deel van zijn marktaandeel heeft verloren, terwijl het zijn positie heeft behouden of zelfs nog heeft versterkt met betrekking tot die produkten waarvoor dit veel minder geldt, zoals de metaalprodukten, wetenschappelijke instrumenten en non-ferrometalen 18).

Een zelfde conclusie als ten aanzien van de uitvoer is getrokken, geldt tot op zekere hoogte ook met betrekking tot de invoer. Invoerenotatie in het bijzonder op de markten van consumptiegoederen en investeringsgoederen blijkt ten zeerste afhankelijk te zijn van de relatieve prijsveranderingen. Voor grondstoffen en halffabrikaten is de deze relatie echter minder duidelijk 19). Op grond van het bovenstaande kan men niet anders dan concluderen, dat de verslechtering van de betalingsbalans sedert 1973 in belangrijke mate aan de achteruitgang van de Nederlandse concurrentiepositie moet worden geweten. Deze conclusie is op zich niet in strijd met de analyse van de president van De Nederlandsche Bank, hoewel, zoals in het voorgaande is betoogd, in het verslag van de president tevens de groei van de nationale bestedingen wordt beklemtuond. Hierop wordt in het volgende punt nader ingegaan. Alvorens daartoe over te gaan, dient echter eerst nog een vraag aan de orde te worden gesteld — die in tegenstelling tot voorgaande jaarverslagen in het verslag over 1978 niet uitvoerig is behandeld — wat de oorzaak is geweest van de verslechtering van de concurrentiepositie sedert het begin van de jaren zeventig 20).

Ten aanzien van dit punt stelt de OECD vast, dat de kostenontwikkelingen niet in overeenstemming zijn geweest met het gevoerde wisselkoersbeleid 21). Ofschoon, uitgedrukt in de lokale valuta's, de arbeidskosten in de Nederlandse verwerkende industrie minder sterk gestegen zijn dan die in de verwerkende industrie van de belangrijkste concurrenten, is de stijging uitgedrukt in een gemeenschappelijke geldeenheid in Nederland echter veel sterker geweest. Ten opzichte van 1970 zijn de arbeidskosten, uitgedrukt in lokale geldeenheden, in 1978 ongeveer 5% bij de voornaamste concurrenten achtergebleven, terwijl uitgedrukt in de gemeenschappelijke geldeenheid de arbeidskosten ten opzichte van deze landen echter 15% sterker zijn gestegen 22). Er is in de periode 1970-1978 dus sprake geweest van een effectieve appreciatie ten opzichte van de voornaamste concurrenten van ongeveer 20%. Tot een zelfde conclusie komt men indien men de door het Centraal Planbureau gepubliceerde cijfers beziet. Vergeleken met 1970 is de gulden in 1978 ten opzichte van alle concurrenten met ongeveer 28% geapprecieerd. Ten opzichte van de leveranciers ligt dit percentage op ongeveer 21).

De belangrijkste vraag die nu beantwoording behoeft is, welk verschil het voor de binnenlandse bedrijvigheid en daarmee voor de werkgelegenheid maakt, of de concurrentiepositie verslechtert ten gevolge van een appreciatie van de geldeenheid, dan wel ten gevolge van een te sterke nominale stijging van de arbeidskosten. In zijn verslag over 1977 stelt de president van De Nederlandsche Bank dat dit op lange termijn zeer zeker verschil maakt, daar in het Nederlandse systeem van prijscompensatie de prijsstijging — ook die ten gevolge van een stijging van het invoerprijspeil — volledig in de lonen wordt doorberekend. Onder deze omstandigheden

zal een initiële prijsdaling ten gevolge van de appreciatie na enige tijd leiden tot een aanpassing van de nominale lonen in dezelfde orde van grootte. De reële arbeidskosten veranderen niet. Ergo, de binnenlandse bedrijvigheid en de werkgelegenheid worden niet aangetast. Het enige resultaat is een daling van de inflatiegraad 23). Daarentegen zal een verslechtering van de concurrentiepositie ten gevolge van een binnenlandse loonimpuls de bedrijvigheid en de werkgelegenheid wel nadelig beïnvloeden.

Het is niet al te moeilijk aan te tonen, dat deze ogenschijnlijk alleszins plausible redenering staat of valt met het al dan niet optreden van geldillusie. Hiertoe dienen de volgende eenvoudige formuleringen van de loon- en prijsvergelijking.

$$\dot{w} = \lambda_1 \dot{p} - \lambda_2 (u) \quad 0 < \lambda_1 \leq 1; \quad \lambda_2 > 0 \quad (1)$$

$$\dot{p} = \mu_1 \dot{w} + \mu_2 \dot{p}_f + \mu_3 \quad 0 < \mu_1 \leq 1; \quad 0 < \mu_2 \leq 1 \quad (2)$$

Hierin is:

$\dot{w}$ de relatieve nominale loonstijging;
 u het werkloosheidspercentage;
 $\dot{p}$ de relatieve stijging van de binnenlandse prijzen;
 $\dot{p}_f$ de relatieve stijging van de prijzen van de ingevoerde goederen uitgedrukt in de binnenlandse geldeenheid.

Voor $\dot{p}_f$ geldt per definitie:

$$\dot{p}_f = \dot{p}_{ff} + \dot{\pi}_{hf} \quad (3)$$

waarin:

$\dot{p}_{ff}$ de relatieve stijging van de prijzen van de ingevoerde goederen uitgedrukt in de buitenlandse geldeenheid;
 $\dot{\pi}_{hf}$ de relatieve depreciatie van de binnenlandse geldeenheid.

Men veronderstelt nu volledige doorberekening van de binnenlandse prijsstijging in de lonen ($\lambda_1 = 1$):

$$\dot{w} = \dot{p} - \lambda_2 (u) \quad (4)$$

Op lange termijn zal de binnenlandse prijsstijging overeenstemmen met de buitenlandse:

$$\dot{p} = \dot{p}_f \quad (5)$$

Uit de vergelijkingen (2) en (5) volgt dan:

$$\dot{p}_f = \frac{\mu_1}{1 - \mu_2} \dot{w} + \frac{\mu_3}{1 - \mu_2} \quad (6)$$

Combinatie van de vergelijkingen (4) en (6) geeft:

$$\lambda_2 (u) = - \frac{1 - \mu_2 - \mu_1}{\mu_1} \dot{p}_f + \frac{\mu_3}{\mu_1} \quad (7)$$

De aan de hand van vergelijking (7) te trekken conclusie is evident: in het algemeen zullen op lange termijn, ook al geldt een systeem van volledige prijscompensatie, de werkgelegenheid en de binnenlandse bedrijvigheid niet onafhankelijk zijn van de invoerprijsstijging en daarmee, bij een gegeven

17) Idem, blz. 10 en 11.

18) Idem, blz. 13.

19) *Centraal Economisch Plan 1979*, III.13-III.15.

20) In het jaarverslag over 1977 is hierop bijvoorbeeld wel uitvoerig ingegaan; zie De Nederlandsche Bank NV, *Verslag over het jaar 1977*, Amsterdam, 1978.

21) OECD, t.a.p., blz. 10.

22) Idem, blz. 12.

23) Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1977, blz. 17.

prijsstijging in het buitenland, van de mate van appreciatie of depreciatie. Indien $1 - \mu_2 - \mu_1 > 0$ is, d.w.z. de ondernemers berekenen de kostenstijging niet geheel in de prijzen door, zal een appreciatie van de binnenlandse geldeenheid leiden tot een vergroting van de werkloosheid en derhalve tot een vermindering van de werkgelegenheid. Berekenen de ondernemers de kostenstijging meer dan volledig door ($1 - \mu_2 - \mu_1 < 0$), dan zal de appreciatie de werkgelegenheid positief beïnvloeden. Alleen ingeval van volledige doorberekening van de kostenstijging in de prijzen ($1 - \mu_2 - \mu_1 = 0$), zal van de wisselkoersveranderingen op de werkgelegenheid geen invloed uitgaan. In dat geval geldt voor de prijsvergelijking:

$$p = \mu_1 w + (1 - \mu_1) p_f + \mu_3 \quad (8)$$

In dit geval zijn de werknemers noch de ondernemers onderhevig aan geldillusie.

Men kan dus concluderen dat wisselkoersveranderingen op lange termijn alleen dan geen invloed hebben op de binnenlandse bedrijvigheid, indien niet alleen de prijsstijging volledig in de lonen wordt doorberekend, maar ook de kostenstijging in de prijzen. Onder deze omstandigheden kan men met de president van De Nederlandsche Bank concluderen, dat de binnenlandse reële kostenstijging, i.c. de reële arbeidskostenstijging, als de uiteindelijke oorzaak van de met de verslechtering van de concurrentiepositie samenhangende negatieve ontwikkeling van de werkgelegenheidssituatie moet worden aangemerkt. Mocht echter gelden, dat de ondernemers om welke reden dan ook niet in staat zijn de kostenstijging volledig in de prijzen door te berekenen, dan dient de verslechtering van de werkgelegenheid tevens aan de appreciatie van de geldeenheid te worden geweten.

Men kan de in het voorgaande behandelde vraag ook anders formuleren: bestaat er op lange termijn een kromme van Phillips of bestaat ze niet. De literatuur is op dit punt bepaald niet eenduidig. Aan de ene kant zijn er de monetaristen die deze vraag negatief menen te moeten beantwoorden, aan de andere kant menen meer keynesiaans georiënteerde economen dat er ook op lange termijn een wisselwerking tussen werkloosheid en inflatie bestaat, hoewel ze erkennen, dat de kromme van Phillips op lange termijn minder elastisch is dan op korte termijn. Ook het empirische onderzoek biedt geen uitweg uit de impasse. Voor wat het voor Nederland gedane onderzoek betreft, is het wellicht interessant te vermelden, dat in de drie door het Centraal Planbureau gehanteerde modellen, het jaarmodel 69-C, het kwartaalmodel en het Vintaf-II-model met totaal verschillende gedragsveronderstellingen wordt gewerkt (24).

Het jaarmodel en het Vintaf-II-model stemmen hierin overeen dat λ_1 in de loonvergelijking niet significant van 1 verschilt, d.w.z. de prijsstijging wordt op lange termijn volledig in de lonen doorberekend. Echter de uitkomsten met betrekking tot de prijsvergelijking verschillen. In het Vintaf-II-model wordt namelijk op *aprioristische* gronden uitgegaan van volledige doorberekening van de relatieve kostenstijging in de prijzen ($\mu_1 = 1 - \mu_2$) (25). In het jaarmodel 69-C is de doorberekening van de kostenstijging echter verre van volledig. Op lange termijn zijn μ_1 en μ_2 respectievelijk gelijk aan 0,32 en 0,24. Deze laatste conclusie geldt ook met betrekking tot het kwartaalmodel ($\mu_1 = 0,24$, $\mu_2 = 0,19$). Wat betreft de doorberekening van de prijsstijging in de lonen, blijken er niet onbelangrijke verschillen te bestaan tussen deelperioden. Over de gehele na oorlogse periode gezien schommelt λ_1 echter rond 1.

Men kan derhalve concluderen, dat er een redelijke overeenstemming tussen de drie modellen bestaat, wat de doorberekening van de prijsstijging in de lonen betreft. Volledige doorberekening is de meest aannemelijke veronderstelling. Wat betreft de doorberekening van de kostenstijging in de prijzen zijn er echter belangrijke verschillen. Het Vintaf-II-model staat in dit opzicht het zwakst daar op aprioristische

gronden van volledige doorberekening wordt uitgegaan (26). Directe schatting van prijsvergelijkingen, zoals in het kwartaalmodel en in het jaarmodel 69-C is gedaan, wijst op onvolledige doorberekening. Dit zou betekenen, dat de sterke appreciatie van de gulden in de jaren zeventig de bedrijvigheid en de werkgelegenheid niet onaangetast heeft gelaten. Dit zou dan de prijs zijn die voor de vermindering van de inflatie is betaald.

Aan het voorgaande dient nog iets te worden toegevoegd. Dit betreft het reeds door De Ridder gememoreerde feit (27) dat de effectieve appreciatie met betrekking tot de leveranciers kan verschillen van die met betrekking tot de concurrenten op de buitenlandse markten, een verschijnsel dat zich, zo is hiervoor gebleken, in de jaren zeventig inderdaad heeft voorgedaan. Hoe groter het verschil tussen de effectieve appreciatie met betrekking tot de concurrenten en die met betrekking tot de leveranciers, des ter sterker zal de appreciatie de Nederlandse bedrijvigheid en werkgelegenheid aantasten. Ook om deze redenen is het niet zonder gevaar te veronderstellen, dat de appreciatie van de Nederlandse geldeenheid op lange termijn geen invloed op de reële sfeer zal oefenen.

De ontwikkeling van de nationale bestedingen

In de voorgaande paragraaf is gebleken, dat de president van De Nederlandsche Bank de verslechtering van de betalingsbalans sinds 1976 mede wijdt aan de relatief sterke groei van de nationale bestedingen. Daar deze visie in Nederland naar het schijnt zo langzamerhand gemeengoed begint te worden (28), is het niet oninteressant ook hieraan een korte beschouwing te wijden.

Het is inderdaad per definitie juist, dat indien de nationale bestedingen een sterkere groei vertonen dan het nationale produkt, dit uiteindelijk onherroepelijk moet leiden tot een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans. Hiermede is echter nog niet gezegd, dat de bestedingen te hoog zijn. Het tekort kan namelijk ook zijn oorzaak vinden in een te geringe produktie. Om vast te stellen of sprake is van een te grote vraag dan wel van een te geringe produktie is een referentiepunt nodig. Impliciet kiest de president van De Nederlandsche Bank als zodanig de lopende rekening van de betalingsbalans. Indien deze een tekort vertoont is sprake van overbesteding, indien deze een overschot laat zien van onderbesteding (29).

Het belangrijkste bezwaar dat tegen een dergelijke keuze kan worden ingebracht is, dat een tekort op de betalingsbalans in een dergelijk definitief kader altijd moet worden toegeschreven aan een te hoog niveau van de nationale bestedingen, hetgeen bij onkritisch gebruik het gevaar inhoudt dat, ook indien de oorzaak van het tekort moet worden toegeschreven aan te geringe omvang van de produktie, als remedie wordt voorgesteld een vermindering van de bestedingen.

24) Centraal Planbureau, Het jaarmodel 1969, *Centraal Economisch Plan 1971*, 's-Gravenhage, 1971, blz. 181-201; W. Driehuis, *Fluctuations and growth in a near full employment economy*, Rotterdam, 1972. Centraal Planbureau, *Een macro model voor de Nederlandse economie op middellange termijn (Vintaf-II)*, Occasional Papers, No. 12, 's-Gravenhage, 1977.

25) Hetzelfde geldt met betrekking tot een eerdere variant van dit model: Vintaf-I. Men zie H. den Hartog, Th. C. M. J. van de Klundert en H. S. Tjan, De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro economisch perspectief, Preadvies voor de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, *Werkloosheid. Aard, omvang, structurele oorzaken en beleidsalternatieven*, 's-Gravenhage, 1975, blz. 49-110.

26) Het valt onder deze omstandigheden niet te verwonderen, dat De Ridder met behulp van het model-Vintaf-II een nauwelijks significant effect van een jaarlijkse appreciatie van de gulden op de bedrijvigheid en de werkloosheid vindt. P. B. de Ridder, *Wisselkoers, concurrentiepositie en werkgelegenheid*, *ESB*, 22 februari 1978, blz. 198-202.

27) De Ridder, t.a.p., blz. 201.

28) Men treft haar onder andere ook aan in de *Nota over de voortgang van Bestek '81*, bij brief van 27 maart 1979 verzonden door de minister-president aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

29) Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978, blz. 17 en 18.

gen. hetgeen zonder twijfel weer een nieuwe vicieuze cirkel (de derde!) zal doen ontstaan. Het lijkt namelijk niet onaannemelijk, dat de beperking van de nationale bestedingen het nationale produkt naar een nog lager niveau zal voeren.

Zinvoller lijkt het als referentiepunt te kiezen de potentiële produktie, d.i. de produktie bij volledige werkgelegenheid, dan wel de produktiecapaciteit, d.i. de produktie bij volledige inschakeling van de kapitaalgoederenvoorraad, al naar gelang de beroepsbevolking of de kapitaalgoederenvoorraad de beperkende factor van de produktie is. In dit definitieve kader is sprake van overbesteding als de nationale bestedingen de potentiële produktie of de produktiecapaciteit overtreffen. Onderbesteding doet zich voor als de nationale bestedingen achterblijven bij de potentiële produktie of de produktiecapaciteit.

De opvatting dat sinds het begin van de jaren zeventig de kapitaalgoederenvoorraad de beperkende factor van de produktie is, is in Nederland sinds de publikaties van Den Hartog en Tjan vrij algemeen aanvaard. Dit betekent, dat moet worden nagegaan of de nationale bestedingen in 1978 de produktiecapaciteit overtroffen, of dat ze hierbij ondanks hun relatief sterke groei nog ten achter bleven. De uitkomst van dit onderzoek heeft onmiddellijk consequenties voor de beantwoording van de vraag of de verslechtering van de lopende rekening inderdaad mede moet worden toegeschreven aan een te sterke groei van de nationale bestedingen. Indien namelijk nog steeds moet worden gesproken van onderbesteding in de betekenis die er hierboven aan is gegeven, kan niet anders worden geconcludeerd dan dat de oorzaak van het tekort op de lopende rekening niet kan worden geweten aan een te hoog niveau van de bestedingen. De oorzaak is dan een te geringe omvang van het nationale produkt. In het licht van de aan de concurrentiepositie gewijde beschouwingen is de oorzaak van de geringe produktiestijging evident: de slechte concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven betekent een te geringe vraag van zowel ingezetenen als niet-ingezetenen naar in Nederland voortgebrachte produkten.

Resteert dus vast te stellen of de nationale bestedingen in 1978 inderdaad nog bij de produktiecapaciteit ten achter bleven. Vooropgesteld zij, dat weinig harde gegevens met betrekking tot de bezettingsgraad voorhanden zijn. De gegevens die beschikbaar zijn, wijzen echter alle in de richting, dat nog steeds van onderbezetting sprake is. In de eerste plaats wijzen hierop de conjunctuurenquêtes van het CBS 30). Terwijl in de bezettingsgraad van de produktie-installaties van de verwerkende industrie in de beginjaren zeventig op ongeveer 85% lag, lag deze hier in 1978 nog steeds 5 punten beneden, hetgeen een onderbezetting van ongeveer 6% zou inhouden. De in de *Macro Economische Verkenning 1979* gepubliceerde cijfers wijzen in dezelfde richting 31). In de tweede plaats blijkt, dat in het bijzonder de op de uitvoer gerichte bedrijfstakken in 1977 met een nog niet onaanzienlijke onderbezetting te kampen hadden. In de chemie en in de metallurgie bijvoorbeeld lagen de bezettingsgraden nog meer dan 10 punten beneden hun gemiddelde waarden in de beginjaren zeventig 32). Gegeven het feit, dat de snelle investeringsgroei in de jaren 1977 en 1978 vooral geconcentreerd was in sectoren die nauwelijks aan internationale concurrentie 33) blootstaan, is het niet onaannemelijk, dat hierin in 1978 niet een zodanige verbetering is opgetreden, dat van volledige bezetting gesproken moet worden.

Gaat men ervan uit, dat een structureel evenwichtig lopende rekening een overschot te zien geeft van 1½% van het nationale inkomen, dan is bij het gegeven tekort van ongeveer 1% van het nationale inkomen, het produktietekort 2½%. Ook indien men rekening houdt met enige multiplicatorwerking kan men op grond van de genoemde cijfers toch concluderen, dat in 1978 nog voldoende produktiecapaciteit aanwezig was om de toeneming van de bestedingen op te vangen. Dit geldt des te sterker indien men bedenkt, dat de grootste onderbezetting juist in de uitvoersector voorkomt.

Ook vanuit een ander oogpunt kan men moeilijk conclude-

ren, dat de toeneming van de nationale bestedingen in 1978 te omvangrijk was. Confronteert men namelijk de stijging van de nationale bestedingen (ongerekend de loonsom van de overheid) met het aan *Bestek '81* ten grondslag liggende aangepaste scenario I van de Centraal Economische Commissie voor de periode 1978-1982 34), dan blijkt deze stijging van 4% precies overeen te komen met de voorspelde groei van het produktievolumen van bedrijven op middellange termijn. Ook vanuit dit oogpunt bezien is van overbesteding geen sprake. Het enige dat mis is, is dat de produktie zelf onvoldoende is gegroeid. Zoals hierboven is aangegeven, kan dit slechts worden geweten aan een ten gevolge van de slechte concurrentiepositie te geringe groei van de vraag naar de in Nederland voortgebrachte produkten 35).

De omvang van het financieringstekort

Gezien de hiervoor bereikte conclusie met betrekking tot de groei van de nationale bestedingen kan het geen verwondering wekken, dat de beoordeling van schrijver dezes van de omvang van het financieringstekort enigszins afwijkt van die van de president van De Nederlandsche Bank. Zoals aan het eind van paragraaf 2 is uiteengezet meent de president van De Nederlandsche Bank dat met een financieringstekort van 6% van het nationale inkomen de uiterste grens is bereikt. In de eerste plaats omdat de vergroting van het financieringstekort mede zou hebben bijgedragen tot een niet onbelangrijke verslechtering van de betalingsbalans, in de tweede plaats omdat een verdere stijging onaanvaardbare risico's in de nominale sfeer zou inhouden.

Men kan het slechts met de president van De Nederlandsche Bank eens zijn dat moet worden voorkomen, dat de vicieuze cirkel — vergroting bijdrage aan de sociale-verzekeringfondsen —> vergroting financieringstekort —> geen vermindering arbeidskostenstijging —> geen verbetering werkgelegenheidssituatie —> verdere vergroting bijdrage aan de sociale-verzekeringfondsen —> verdere vergroting financieringstekort . . . — tot volle wasdom komt. Het is echter iets anders te concluderen, dat met 6% ook reeds de uiterste grens is bereikt, daar dit leidt tot onaanvaardbare tekorten op de lopende rekening van de betalingsbalans. Zoals hiervoor uitvoerig is geargumenteed, dient een beoordeling van de groei van de nationale bestedingen niet te geschieden aan de hand van de betalingsbalanssituatie, maar in de onderhavige periode van kapitaalschaarste aan de hand van de bezetting van de produktiecapaciteit. Wat voor de nationale bestedingen in het algemeen geldt, is ook van toepassing op het financieringstekort. Gegeven de hiervoor getrokken conclusie, dat niet mag worden aangenomen dat de nationale bestedingen de produktiecapaciteit nu reeds overschrijden, kan men ten aanzien van de omvang van het financieringstekort concluderen, dat niet vaststaat dat de grens van 6% inderdaad niet mag worden overschreden. Dit betekent echter

30) Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978, blz. 30; OECD, t.a.p., blz. 37.

31) Centraal Planbureau, *Macro Economische Verkenning 1979*, 's-Gravenhage, 1979, blz. 32.

32) Rapport van de Commissie Economische Deskundigen, gepubliceerd in Sociaal-Economische Raad, *Advies inzake de omvang en groei van de collectieve sector*, 's-Gravenhage, 1979, bijlage IV, blz. 12.

33) OECD, t.a.p., blz. 17-19.

34) Centraal Economische Commissie, *Macro-economische verkenning op middellange termijn 1978-1982*, bijlage I bij *Hoofdpijnen van het financiële en sociaal-economische beleid voor de middellange termijn. Bestek '81*, 's-Gravenhage, 1978, blz. 61-110.

35) Hoewel iets voorzichtiger geformuleerd komt het Centraal Planbureau tot dezelfde conclusie, wanneer het stelt: „Op korte termijn kan voor de betalingsbalansproblematiek wellicht (curs. van S.K.K.) soulaas worden gevonden in een aanpassing van binnenlandse bestedingen. Duidelijk is dat daarmee geen fundamentele oplossing wordt geboden, want deze ligt bij een verbetering van de concurrentiekracht van het Nederlandse bedrijfsleven”. *Centraal Economisch Plan 1979*, I, 19.

niet, dat de ruimte nog erg groot is. Daarvoor beginnen de nationale bestedingen de productiecapaciteit te dicht te naderen. Of voor een overschrijding van 0,5% van de kritiek geachte grens van 6% van het nationale inkomen de noodremprocedure in werking moet worden gesteld, is echter op grond van de gepleegde analyse twijfelachtig.

Men kan eveneens zijn twijfels hebben over de omvang van de risico's in de nominale sfeer die zijn verbonden aan het niet op lange termijn terugdringen van de omvang van het financieringstekort. Zowel in het geval, dat de concurrentiepositie op korte termijn niet verbetert als in dat waarin dit wel het geval is, behoeven deze risico's niet zo groot te zijn, op voorwaarde dat De Nederlandsche Bank er niet toe overgaat een neutralisatiepolitiek te voeren. Gegeven de in het verslag van de president van De Nederlandsche Bank neergelegde beleidsvoornemens voor 1979 behoeft de kans hierop echter niet erg groot te worden geacht. Verbetert de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven namelijk op korte termijn niet, dan zal de monetaire financiering van het financieringstekort in elk geval voor een deel worden gecompenseerd door liquiditeitsafvloeiing naar het buitenland. Het verslagjaar, waarin tegenover een geldcreatie van f. 3,3 mrd. door de overheid een geldvernietiging staat van f. 4,5 mrd. vanwege het tekort op de betalingsbalans, toont dit maar al te duidelijk aan. Veel groter zijn de gevaren in het onderhavige geval met betrekking tot de goud- en deviezenvoorraad. Tekorten als in 1978 kan men zich maar een zeer beperkte tijd permitteren. Dit is een reden te meer — naast verbetering van werkgelegenheid en groei — om de concurrentiepositie wezenlijk te verbeteren.

Ingeval de concurrentiepositie wel gunstiger wordt, zal dit leiden tot een sterkere stijging van het nationale produkt. Hierdoor nemen zowel de particuliere besparingen als de belastingen toe, hetgeen leidt tot een vermindering van het financieringstekort en tot een vergroting van het particuliere spaaroverschot. Onder deze omstandigheden zal de monetaire financiering van de overheid afnemen. Ook het beroep op monetaire financiering in de particuliere sector zal kunnen verminderen. Hiertegenover staat eveneens een vermindering van de geldvernietiging vanwege het verkeer met het buitenland.

4. Beleidsconclusies

In de voorafgaande paragraaf is duidelijk gebleken dat, hoe men het ook keert of wendt, de concurrentiepositie van het particuliere bedrijfsleven de spil is waarom alles draait. De slechte concurrentiepositie betekent niet alleen, dat de lopende rekening van de betalingsbalans onder druk komt te staan, ze leidt eveneens tot een geringe groei van de productie en tot een stagnatie van de werkgelegenheid. Bovendien leiden de ermee gepaard gaande onderbezetting en lage rendementen tot een geringe investeringsneiging.

Het beleid gericht op een verbetering van de werkgelegenheidssituatie en op een bevordering van de economische groei zal zich dan ook in het bijzonder dienen te concentreren op de verbetering van de concurrentiepositie. Met de president van De Nederlandsche Bank kan men het dan ook niet anders dan eens zijn, dat de overheid moet vermijden zelf die maatregelen te nemen die de concurrentiepositie kunnen aantasten. Het betreft hier in het bijzonder het punt dat een verdere verhoging van de belasting- en premiedruk moet worden voorkomen, daar deze via de afwentelingstendities onvermijdelijk leidt tot een verdere aantasting van de concurrentiekracht van de Nederlandse economie.

Minder instemming kan zijn opvatting hebben dat het financieringstekort via autonome beleidsmaatregelen op korte termijn tot het onder evenwichtige omstandigheden aanvaardbare tekort van 4% moet worden teruggebracht. In de eerste plaats is dit vanuit bestedingsoogpunt niet noodzakelijk, daar er geen aanwijzingen zijn, dat de huidige omvang

van de nationale bestedingen de productiecapaciteit te boven gaat. Een terugdringing van het financieringstekort zal onder deze omstandigheden slechts leiden tot een vergroting van de onderbesteding en daarmee tot omvangrijke onderbezettingsverliezen en een verdere teruggang in de werkgelegenheid. In de tweede plaats niet omdat beslist niet duidelijk is hoe een verdere groeivertraging van de overheidsbestedingen en de overdrachtsuitgaven kan worden bereikt zonder de relatieve inkomenspositie van de sociale-uitkeringstrekkers aan te tasten en zonder de werkgelegenheid negatief te beïnvloeden. Van het door de president van De Nederlandsche Bank gesuggereerde volumebeleid met betrekking tot de sociale verzekeringen mag niet al te veel worden verwacht zolang de grondoorzaak van het grote aantal uitkeringstrekkers, te weten de slechte werkgelegenheidssituatie zelf, niet is aangetast (36). De op middellange termijn noodzakelijke vermindering van het financieringstekort en vergroting van de nationale spaarquote kunnen slechts worden bereikt door een vergroting van de groeivoet van het nationale produkt, waarmee men weer terug is bij de noodzakelijke versterking van de concurrentiepositie.

Ten aanzien van de mogelijkheden om te komen tot een verbetering van de concurrentiepositie ziet de president van De Nederlandsche Bank slechts één mogelijkheid, te weten een verdergaande loonmatiging. Een tweede mogelijkheid, namelijk een devaluatie van de gulden ten opzichte van de valuta's van de andere deelnemers aan het EMS, sluit hij ten stelligste uit op grond van het monetaristische argument dat een dergelijke waardevermindering van de Nederlandse geldeenheid op lange termijn slechts nominale gevolgen zou hebben: ten gevolge van een volledige doorberekening van de prijsstijging in de lonen zou slechts de inflatiegraad stijgen, terwijl de productie en de werkgelegenheid onveranderd zouden blijven. Daarmee sluit hij automatisch zijn instrument uit om iets aan de concurrentiepositie te verbeteren. In de voorafgaande paragraaf is getracht aan te tonen, dat het op zijn minst twijfelachtig is te stellen dat wisselkoersveranderingen ook op lange termijn de reële sfeer niet beïnvloeden. Indien namelijk de relatieve kostenstijgingen niet volledig in de prijzen worden doorberekend — en er is aanleiding om te veronderstellen dat dit inderdaad niet gebeurt — zal een devaluatie van de gulden uiteindelijk leiden tot een verminderde groei van de reële arbeidskosten — en daarmee tot een versterking van de concurrentiepositie, een sterkere groei van de productie en een vermindering van de werkloosheid.

Het is niet denkbeeldig, dat een actief wisselkoersbeleid gericht op de verbetering van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven na enige tijd leidt tot een positief saldo op de lopende rekening. Dit maakt het nodig dit beleid te combineren met een expansief monetair beleid gericht op het voldoende laag houden van de binnenlandse interestvoeten om de voor een evenwichtige betalingsbalans noodzakelijke kapitaaluitvoer te bewerkstelligen. Een dergelijk beleid kan bovendien voor de noodzakelijke investeringsgroei een niet onbelangrijke stimulans betekenen.

Aan het voorgaande kan nog worden toegevoegd, dat het wisselkoersinstrument slechts aan kracht zou winnen indien het in het arbeidsvoorwaardenoverleg gehanteerde prijsindexcijfer gezuiverd zou worden voor prijsstijgingen voortvloeiende uit een stijging van het invoerprijspeil. Dit is een extra argument voor het door het Centraal Planbureau en door Van Eijk in zijn bespreking van het jongste *Centraal Economisch Plan* gevoerde pleidooi voor een zuivering van het prijsindexcijfer (37).

S.K. Kuipers

36) Dit komt zeer duidelijk naar voren uit het aan de macro-economische effecten van een volumebeleid gewijde gedeelte van het SER-advies inzake de omvang en de groei van de collectieve sector. SER-advies, t.a.p., blz. 62-64.

37) *Centraal Economisch Plan 1979*, 1.22; C. J. van Eijk, *Het Centraal Economisch Plan 1979*, *ESB*, 25 april 1979, blz. 388-392.

Aftopping en nivellering

PROF. DR. H. W. J. BOSMAN*

Een aantal jaren geleden hebben werkgevers en werknemers enige tijd met elkaar gestreden over een beperking van de prijscompensatie. Die beperking zou inhouden, dat bij elk inkomen slechts tot een bepaald bedrag prijscompensatie zou worden gegeven. De vakbeweging heeft die strijd toen niet kunnen winnen en bij de loononderhandelingen van het bedrijfsleven heeft men er sindsdien niet veel meer over gehoord.

Merkwaardigerwijs is deze zaak weer een rol gaan spelen en nu niet bij het bedrijfsleven maar bij de arbeidsvoorwaarden van de overheid. Voor één jaar ontvangen ambtenaren slechts een prijscompensatie tot een bedrag van f. 45.000. De CDA-fractie in de Tweede Kamer dringt erop aan, dat de overheid ook in volgende jaren zo'n beperking zal aanhouden en wil een wettelijke regeling, waarbij een dergelijke aftopping tot f. 50.000 ook aan het bedrijfsleven kan worden opgelegd.

Indertijd heb ik mij tegen dit idee gekeerd¹⁾. Ik zou dit thans opnieuw willen doen en daarbij de regering die ter zake een studie heeft toegezegd en op een SER-advies wacht, enige argumentatie tegen de aftopping willen verstrekken.

Eerst een paar zaken, die ik *niet* wil behandelen. Bij de noodzakelijke matiging van inkomens blijkt men algemeen van mening, dat tot aan het modale inkomen, geen wezenlijke bijdrage kan worden verlangd. Dat betekent, dat op de daarboven liggende inkomensbestanddelen een relatief hogere last wordt gelegd. De gang van zaken bij het overleg van minister Wiegel met de ambtenarenbonden toont dit duidelijk aan. Van een „inlevering” van 0,5% is men uiteindelijk gekomen tot een gedifferentieerde verlaging van de verhoging, variërend om 0,3 tot 0,7%²⁾. Of men er op deze manier komt, betwijfel ik wel eens, maar daar gaat het nu niet om.

Een gevolg van deze politiek is uiteraard nivellering van inkomens. De PvdA juicht dit toe, het CDA neemt het woord niet graag in de mond, maar zal het effect niet kunnen ontkennen. Ik zou niet graag een uitspraak doen over de vraag tot hoever nivellering de redelijkheid in de inkomensverhouding bevordert en wanneer de allocatie van arbeid naar bestemmingen in het gedrang komt. Links legt de nadruk op het eerste, rechts op het laatste, maar waar precies problemen gaan optreden, kan niet exact worden aangegeven.

Maar het gaat mij om het volgende. Wanneer men

nivellering wil of toelaatbaar acht, dient men een duidelijke wijziging in de inkomensverhoudingen te formuleren, die niet voor tweërlei uitleg vatbaar is. Het gedifferentieerde „minder meer” van minister Wiegel is zo'n formule, een vast bedrag voor iedereen is dat ook. *Maar een aftopping van de prijscompensatie is dat niet.* Deze is immers afhankelijk van de inflatie en die is pas achteraf bekend. Indien men dus de aftopping van de prijscompensatie in de wet gaat vastleggen, gaat men de gewenste of redelijk geachte nivellering in de inkomens afhankelijk stellen van een onzekere factor. Blijkt er geen inflatie te zijn opgetreden (omeenseen extreem voorbeeld te nemen), dan is er ook geen prijscompensatie en kan dus geen nivellering langs deze weg worden bereikt. Is de inflatie hoog, b.v. 10 of 15%, dan worden alle inkomensbestanddelen boven f. 50.000 daarvoor niet gecompenseerd. Dat betekent, dat bij 10% prijsstijging inkomens tot f. 50.000 niet in koopkracht achteruitgaan en inkomens van b.v. f. 100.000 met 5% reëel dalen. Alweer: of zo'n achteruitgang nu redelijk is of niet, wil ik hier niet behandelen, maar dat die achteruitgang afhankelijk is van een zo onzekere factor als de inflatie is gewoon niet consistent.

Nu kan men natuurlijk wel in een wet aan de minister de bevoegdheid geven om bij hogere inflaties dan thans in de lijn ligt, beperkingen op de aftopping aan te brengen, maar dat is het paard achter de wagen spannen. Het enig logische is om dit middel tot nivellering, waarvan de uitkomst onzeker is, niet toe te passen en in plaats daarvan te werken met formules, waarvan de uitkomsten minder aan het toeval onderhevig zijn. De rationele conclusie van de studie die de regering de Tweede Kamer heeft toegezegd lijkt mij dus voor de hand te liggen: aftopping van prijscompensatie is een ondeugdelijk middel tot bereiking van het doel. Ik hoop niet, dat de „levende maatschappelijke werkelijkheid” een beletsel is om die conclusie te trekken.

H. W. J. Bosman

* Hoogleraar Geld-, krediet- en bankwezen aan de Katholieke Hogeschool Tilburg.

1) H. W. J. Bosman, Nivellering en prijscompensatie, *ESB*, 28 maart 1973.

2) Volgens „Commentaar”, inlegvel bij *Sociaal Economisch Management*, 28 april 1979, loopt de totale inlevering op van 0,3 tot 2,2%.

Maken wij er werkelijk meer werk van?

Enkele opmerkingen bij de berekeningen van Driehuis/Bruyn-Hundt en het Centraal Planbureau over de invoering van de 35-urige werkweek

DR. A.B.T.M. VANSCHAIK*

In het Centraal Economisch Plan 1979 en in het artikel van Prof. Dr. W. Driehuis en Drs. M. Bruyn-Hundt, Enige effecten van arbeidstijdverkortung, in ESB van 21 maart jl., werden ramingen gepresenteerd van de extra werkgelegenheid die door invoering van de 35-urige werkweek zou ontstaan. In dit artikel wordt ingegaan op de vraag welke factoren verantwoordelijk zijn voor het verschil tussen deze schattingen. Daarnaast schenkt de auteur aandacht aan enkele veronderstellingen die het CPB hanteert bij zijn berekening van de effecten van arbeidstijdverkortung. Verschillende varianten worden gepresenteerd. De conclusie is dat de winst aan werkgelegenheid bij verkortung van de werkweek niet lijkt mee te vallen.

Inleiding

Onlangs rekenden Prof. Dr. W. Driehuis en Drs. M. Bruyn-Hundt ons in *ESB* voor, dat invoering van de 35-urige werkweek de werkgelegenheid in bedrijven aanzienlijk zou kunnen doen toenemen 1). Meer vrije tijd gaat in hun visie dus gepaard met meer werk, veel meer werk zelfs want in hun meest pessimistische scenario komen ze nog tot een stijging van de werkgelegenheid van ca. 150.000 manjaren! Deze uitkomst — welke wordt voorspeld voor het moment dat de 35-urige werkweek een feit is — staat in schril contrast met soortgelijke becijferingen in het zojuist verschenen *Centraal Economisch Plan 1979* 2); het CPB komt voor het jaar dat de 35-urige werkweek is gerealiseerd (1983) niet verder dan ca. 40.000 manjaren extra werkgelegenheid.

De vraag rijst waarop het verschil in deze uitkomsten kan worden teruggevoerd. Deze kwestie vormt het onderwerp van de volgende paragraaf. Daarna zullen wij wat uitvoeriger ingaan op de berekeningen in het *Centraal Economisch Plan 1979*. Deze berekeningen liggen ook ten grondslag aan het *Rapport inzake arbeidstijdverkortung* van de Commissie Economische deskundigen (CED) van de Sociaal-Economische Raad, dat vorige week werd uitgebracht. Volgens het CPB leidt invoering van de 35-urige werkweek na tien jaar (1988) wel tot een substantiële verbetering van de werkgelegenheid. Nader onderzoek wijst echter uit dat deze verbetering sterk afhankelijk is van de enkele — noch door het CPB noch door de CED besproken — veronderstellingen. Het is zelfs zeer de vraag of meer vrije tijd — in de vorm van een kortere werkweek — op de lange duur extra werk oplevert. Het lijkt zinvol om ook dit inzicht bij de meningsvorming over de relatie tussen meer vrije tijd en meer werk in de beschouwing te betrekken.

Driehuis en Bruyn-Hundt

Waar hierna korthedshalve wordt gesproken over „Driehuis” is uitdrukkelijk het hierboven genoemde artikel van Driehuis en Bruyn-Hundt bedoeld.

Driehuis en het CPB gebruiken op het eerste gezicht totaal verschillende modellen. Driehuis introduceert vergelijkingen over de produktiecapaciteit en het aantal arbeidsplaatsen met daaraan vastgekoppeld een (gepostuleerd) verdeelmodel van de werkgelegenheid over sectoren, mannen, vrouwen enz. Het CPB gaat uit van een integraal macro-econometrisch model, nl. Vintaf-II.

De verschillen tussen beide modellen zijn echter niet zo groot als een oppervlakkige beschouwing zou doen vermoeden. Het belangrijkste gedeelte van het model van Driehuis is namelijk nagenoeg identiek aan het jaargangenblok van Vintaf-II. De andere vergelijkingen van het Vintaf-model, zoals die voor lonen, prijzen en bestedingen, ontbreken bij Driehuis.

In termen van Vintaf-II bestaat het betreffende gedeelte van het model van Driehuis uit de volgende vier vergelijkingen. (De elasticiteiten m.b.t. de arbeidstijd zijn op één gesteld. Driehuis introduceert waarden die iets kleiner zijn dan één. Ook het CPB lijkt waarden te hebben gekozen die niet ver van één afwijken.)

Produktiecapaciteit

$$y^* = 0,8\dot{h}s + \dot{h} + 0,025dm - 0,0268 \quad (1)$$

waarin:

- $\dot{y}^*$ = de procentuele mutatie van de produktiecapaciteit;
- $\dot{h}$ = de index van de arbeidstijd;
- s = de investeringsquote (ouillage);
- $\dot{h}$ = de procentuele mutatie van de arbeidstijd;
- dm = de verandering van de economische levensduur;
- $0,8$ = de reciproke van de kapitaalcoëfficiënt 3).

Volgens deze gelineariseerde versie van de eerste vergelijking van het Vintaf-model groeit de produktiecapaciteit met 5% bij constante levensduur ($dm = 0$), gegeven arbeidstijd ($\dot{h} = 0$) en gegeven investeringsquote ($s = 0,12$). Verder kan men inzien, dat verkortung van de levensduur met 1 jaar, ceteris paribus, tot een 2,5% lagere produktiecapaciteit leidt

* De auteur is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Katholieke Hogeschool Tilburg. Hij dankt Prof. Dr. T.C.M.J. van de Klundert en Prof. Dr. D.B.J. Schouten voor enkele stimulerende gesprekken over de onderhavige materie en de heer P. de Heus, student-assistent bij de vakgroep Algemene Leer en Geschiedenis van de Economie, voor de programmeerassistentie.

1) Prof. Dr. W. Driehuis en Drs. M. Bruyn-Hundt, Enige effecten van arbeidstijdverkortung, *ESB*, 21 maart 1979.

2) *Centraal Economisch Plan 1979*, tabel IV. 21.

3) Op het basispad waarlangs is gelineariseerd geldt $s = 0,12$, $\dot{h} = 0,8$ en $m = 20$.

en dat invoering van de 35-urige werkweek, d.i. een verkorting van de arbeidstijd met 12.5%, een even grote vermindering van de productiecapaciteit veroorzaakt 4). Zowel in de studie van Driehuis als in de berekeningen van het CPB komen we een effect van de arbeidstijdverkortung in deze orde van grootte tegen.

Arbeidsplaatsen

$$\dot{a}^* = \dot{y}^* - \dot{h} + 0,0175dm - 0,05 \quad (2),$$

waarin:

$\dot{a}^*$ = de procentuele mutatie van het aantal arbeidsplaatsen;

0,05 = de groeivoet van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling 5).

Volgens deze benadering van de tweede vergelijking van het Vintaf-model zal het aantal arbeidsplaatsen constant zijn ($\dot{a}^* = 0$) als de levensduur en de arbeidstijd vastliggen en de groei van de productiecapaciteit even groot is als de technische vooruitgang. Dit laatste is, zoals gezegd, het geval als de investeringsquote niet verandert.

Verkortung van de levensduur met 1 jaar leidt, ceteris paribus, tot een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen met 1,75%. Invoering van de 35-urige werkweek heeft, ceteris paribus, een stijging van het aantal arbeidsplaatsen met 12,5% tot gevolg.

Substitutie van vergelijking (1) in vergelijking (2) levert een resultaat op, waaruit men kan afleiden dat een verkortung van de levensduur met 1 jaar het aantal arbeidsplaatsen met 4,25%, d.i. ca. 170.000 manjaren, doet afnemen 6). Invoering van de 35-urige werkweek laat het aantal arbeidsplaatsen onverlet. Dit vinden we ook terug in de studie van het CPB. Driehuis voorspelt een lichte daling van het aantal arbeidsplaatsen. Dit komt onder meer omdat hij verschillende waarden gebruikt voor de elasticiteiten m.b.t. arbeidstijd en bedrijfstijd.

Economische levensduur

$$dm = 1 \frac{(\dot{w}-\dot{p}) - \dot{h}}{0,05} \quad (3)$$

waarin:

$\dot{w}$ = de procentuele mutatie van de nominale loonvoet;

$\dot{p}$ = de procentuele mutatie van de opbrengstprijs van de productie;

0,05 = de groeivoet van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling;

$\dot{w}-\dot{p}$ = de procentuele mutatie van de reële arbeidskosten 7)

Dit is de gelineariseerde versie van de derde vergelijking van het Vintaf-model (met een vertraagde doorwerking van de reële arbeidskosten op de economische levensduur is geen rekening gehouden. Het wel of niet meenemen van zo'n vertraging is, zoals we in de volgende paragraaf zullen laten zien, echter wel van groot belang).

Zoals men ziet blijft de economische levensduur bij een stijging van de reële arbeidskosten van 5% constant. Invoering van de 35-urige werkweek leidt, ceteris paribus, tot een verkortung van de levensduur van outillage met 2,5 jaar. Gezegd moet worden dat we dit effect van de arbeidstijdverkortung noch in het artikel van Driehuis noch in het *Centraal Economisch Plan 1979* tegenkomen: bij het CPB niet omdat de reële arbeidskostendaling even groot is als de arbeidstijdverkortung; bij Driehuis niet vanwege het specifieke karakter van zijn afkapconditie. Driehuis introduceert namelijk een afkapconditie waarin zowel de bedrijfstijd als de arbeidstijd voorkomen en wel met een tegengesteld teken. Zodoende vallen de effecten tegen elkaar weg. Het verschil m.b.t. de afkapconditie is dus niet de reden dat de resultaten van beide studies zo aanzienlijk van elkaar verschillen. We komen nu aan de laatste vergelijking waarmee het model van Driehuis kan worden gekarakteriseerd.

Werkgelegenheid

$$\dot{a} = \dot{a}^* + 0,5 (\dot{y} - \dot{y}^*) \quad (4)$$

waarin:

$\dot{a}$ = de procentuele mutatie van de werkgelegenheid;

$\dot{y}$ = de procentuele mutatie van de productie;

$\dot{y} - \dot{y}^*$ = de procentuele mutatie van de bezettingsgraad 8).

De eerste term in het rechterlid van deze vergelijking kan het arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid worden genoemd en de tweede term het bezettingsgraadeffect. De numerieke waarde van de coëfficiënt m.b.t. het bezettingsgraadeffect wordt door het CPB op 0,5 gesteld. Het is overigens zeer wel denkbaar dat bedrijven tegenwoordig — vanwege de omvangrijke kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt — een grotere interne arbeidsreserve aanhouden dan in het verleden. De coëfficiënt m.b.t. het bezettingsgraadeffect dient dan een lagere waarde aan te nemen. Dienstevolgde wordt de gunstige invloed van bezettingsgraadwinsten op de werkgelegenheid geringer.

Aan de hand van bovenstaande gelineariseerde versie van de vierde vergelijking van het Vintaf-model kan nu worden beredeneerd, dat invoering van de 35-urige werkweek — ceteris paribus — volgens het arbeidsplaatseneffect tot gelijkblijvende werkgelegenheid leidt, terwijl het bezettingsgraadeffect de werkgelegenheid met liefst 6,25%, d.i. ca. 250.000 manjaren, doet toenemen. Deze uitkomst stemt overeen met de bevindingen van Driehuis, met name met die van zijn eerste variant.

Het CPB komt, zoals gezegd, tot een werkgelegenheidsaccres van slechts 40.000 manjaren, wat dus veel lager is dan het resultaat van Driehuis. De oorzaak van het verschil kan nu gemakkelijk worden aangewezen. Driehuis hanteert een *partieel* model, dat in essentie uit de vier hierboven besproken vergelijkingen bestaat. In zo'n model wordt geabstraheerd van kringloopeffecten. Dit leidt ertoe, dat met het model van Driehuis geen verstandig woord kan worden gezegd over de gevolgen van arbeidstijdverkortung (en van de noodzakelijke loonaanpassing) voor de productie ($\dot{y}$). In zijn meest optimistische variant veronderstelt Driehuis, dat de productie *niet* zal dalen. In zijn meest pessimistische variant neemt hij aan dat de productie met 4 à 5 punten daalt. Het CPB voorspelt echter een produktiedaling van 9,5%. Hier ligt dus de oorzaak van de verschillen in uitkomsten: Driehuis schat het positieve bezettingsgraadeffect op de werkgelegenheid veel hoger dan het CPB!

Volledigheidshalve dient te worden gezegd, dat Driehuis zich zeer wel bewust is van de mogelijkheid dat de productie sneller daalt dan de gepredetermineerde cijfers die aan zijn berekeningen ten grondslag liggen. Dit neemt echter niet weg dat wij moeite hebben met het zware gewicht dat hij toekent aan de uitkomsten van zijn partiële model. Bovendien — en dat is ook niet onbelangrijk — dient een vraagteken te worden geplaatst bij de *uitgangssituatie* zoals Driehuis die voor ogen staat. De cruciale veronderstelling is namelijk dat in de uitgangssituatie — het moment waarop de arbeidstijdverkor-

4) Geen 13,5% want de numerieke waarde van de index van de arbeidstijd is die van het basispad en mag dus niet worden aangepast. Overigens dient te worden gezegd dat wij meer een didactische dan een empirisch-praktische betekenis hechten aan gelineariseerde jaargangenmodellen. Zie hierover onze opmerkingen in voetnoot 12 op blz. 134 van W. Driehuis en A. van der Zwan (red.), *De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien*, Leiden, 1978.

5) De overige symbolen hebben dezelfde betekenis als hierboven. Strikt genomen symboliseert de $\dot{h}$ in de eerste vergelijking de bedrijfstak en in de tweede vergelijking de arbeidstijd. Conform de opzet van het Vintaf-model wordt hier aan dit onderscheid voorbijgegaan.

6) Dit resultaat verkrijgt men ook met de niet-gelineariseerde versie van het jaargangenmodel. Vergelijk bijvoorbeeld tabel 3 op blz. 34 in Th. van de Klundert, *Lonen en werkgelegenheid*, Leiden, 1977.

7) De overige symbolen hebben dezelfde betekenis als hierboven.

8) De overige symbolen hebben dezelfde betekenis als hierboven.

ting wordt doorgevoerd — voldoende overcapaciteit aanwezig is. Dit moet wel, anders kan het door Driehuis gekoesterde mechanisme van positieve bezettingsgraad-effecten niet of in onvoldoende mate werken. Bij de actualiteitswaarde van juist deze veronderstelling plaatsen wij een vraagteken. Zeker, we kunnen berekenen dat de macro-economische overcapaciteit sinds 1976 gestaag toeneemt 9). Tegelijkertijd kunnen we echter ook vermoeden dat (langdurige) overcapaciteit zich zelf op den duur afbreekt. (We bedoelen hiermede het verband tussen een dalende bezettingsgraad en een verkorting van de economische levensduur. Het lijkt erop dat dit effect de afgelopen jaren is opgetreden.) Al met al gaat het ons te ver om te veronderstellen dat in de bedrijfstakken waarvoor de jaargangentheorie actueel is een overcapaciteit bestaat van ten minste 12,5%.

Meer praktische betekenis kan worden toegekend aan berekeningen met een integraal econometrisch model, ook al zal er op zulke modellen wel nog het een en ander zijn af te dingen. In ieder geval kunnen dan geen beoordelingsfouten worden gemaakt met betrekking tot het schatten van de terugkoppelingseffecten die er in de realiteit nu eenmaal tussen de arbeidsmarkt en de overige sectoren in een economie bestaan. Zoals gezegd gebruikt het CPB een integraal model. Op de berekeningen met dit model gaan we thans in.

Het CPB en de arbeidstijdverkorting

In het *Centraal Economisch Plan 1979* wordt becijferd, dat invoering van de 35-urige werkweek na tien jaar 100.000 manjaren extra werkgelegenheid oplevert. Arbeidstijdverkorting leidt op den duur kennelijk wel tot een substantiële verbetering van de werkgelegenheid. Uit de door het CPB gepubliceerde cijfers — waarvan hier in tabel 1 een overzicht wordt gegeven — kan men verder opmaken dat het positieve bezettingsgraad-effect uit de beginjaren na 10 jaar bijna geheel is verdwenen. Na tien jaar zijn het dus uitsluitend arbeidsplaatseneffecten die voor extra werkgelegenheid zorgen.

Tabel 1. Gevolgen van verkorting van de arbeidstijd volgens het Centraal Planbureau a)

	1983	1988
	in procenten	
Productie	- 9,5	- 11,0
Werkgelegenheid b)	1,5	3,0
Nominale loonvoet	- 6,0	- 9,0
Prijs van de consumptie	4,5	4,0
Prijs van de produktie b)	6,0	6,0
Reële arbeidskosten	- 12,0	- 15,0
Volume van de consumptie	- 9,0	- 12,0
Volume van de export	- 8,0	- 11,0
Arbeidsproductiviteit	- 11,0	- 14,0
Loonkosten b)	5,0	5,0
Arbeidsinkomensquote b)	- 1,0	- 1,0
	nivceaus	
Werkgelegenheid (× 1.000 manjaren)	40	100
Overcapaciteit (in % van capaciteit)	- 1,8	- 0,2

a) Gecumuleerde effecten van verkorting van de arbeidstijd met 2,5% per jaar bij bedrijven gedurende de periode 1979-1983, met doorwerking tot 1988. (CEP 1979, tabel IV, 21).

b) Afgeleid uit de beschikbare gegevens.

De vraag rijst of deze extra werkgelegenheid t.g.v. arbeidstijdverkorting wel permanent is. In het *Centraal Economisch Plan 1979* vinden we hierover geen uitsluitsel. In het rapport van de CED treft men slechts de opmerking aan dat ook na 10 jaar de effecten van de veronderstelde arbeidstijdverkorting nog niet volledig zijn uitgewerkt. Daarom hebben we de gevolgen van de invoering van de 35-urige werkweek zelf nog eens doorgerekend. Hiermede pretenderen we niet tot dezelfde kwantitatieve effecten te komen als het CPB. Dat zou gezien het gebrek aan informatie over de waarden van exogene variabelen, de aanpassingen van Vintaf-II enz. ook niet kunnen. Het gaat ons meer om het presenteren van kwalitatieve informatie, met name over de jaareffecten en de gecumuleerde effecten voor de lange termijn 10).

In tabel 2 zijn voor enkele variabelen de jaareffecten over 18 jaar opgenomen. We gaan niet verder dan 18 jaar omdat daarna de echo-effecten van de veranderingen van de economische levensduur in de beginjaren een rol gaan spelen 11).

Deze en de volgende cijferopstellingen zijn zoals gezegd ontleend aan berekeningen met Vintaf-II. Voor een goed begrip van de uitkomsten zijn, naast het in de vorige paragraaf beschreven jaargangenmodel, de volgende kenmerken van dit model van belang:

- de reële arbeidskosten zijn met een lineaire vertraging van 3 jaar in de afkapconditie opgenomen. Arbeidstijdverkorting daarentegen werkt onvertraagd door op de economische levensduur (en op de productiecapaciteit);
- de lonen zijn geïndexeerd op de prijs van de consumptie en niet op de prijs van de produktie. Daarnaast worden produktiviteitsmutaties volledig in de lonen doorgegeven en oefent het werkloosheidspercentage (het effect dat de Phillips-curve beschrijft) een negatieve invloed uit op de procentuele verandering van de nominale loonvoet;
- de prijzen stijgen zowel onder invloed van stijgende loonkosten als door vermindering van de overcapaciteit;
- de prijs van de produktie (de deflator van de reële arbeidskosten) stijgt — bij gegeven importprijzen — ca. 1,5 zo snel als de overige prijzen 2).

Bij de berekeningen is — in navolging van het CPB — verondersteld dat er loon wordt ingeleverd. In het model geschiedt dit grotendeels endogeen, met name door het effect van negatieve produktiviteitsmutaties. Daarnaast is verondersteld, dat in de eerste vijf jaar (exogeen) elk jaar 1% loonstijging extra wordt ingeleverd. Het resultaat is dan een reële arbeidskostendaling die — na 5 jaar — ongeveer even groot is als de arbeidstijdverkorting. In hoeverre deze veronderstelling correspondeert met die van het CPB kunnen wij niet beoordelen. In ieder geval is het effect in beide berekeningen hetzelfde: de economische levensduur is na vijf jaar nagenoeg onveranderd.

Uit tabel 2 blijkt, dat de arbeidstijdverkorting gedurende de eerste jaren tot een vermindering van het aantal arbeidsplaatsen leidt. Dit komt omdat de dalende reële arbeidskosten de effecten van arbeidstijdverkorting op de levensduur in deze jaren nog in onvoldoende mate compenseren. Een kortere levensduur leidt tot extra liquidatie van arbeidsplaatsen. Het hieraan verbonden negatieve arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid is groter dan het positieve bezettingsgraad-effect ten gevolge van de vermindering van de productiecapaciteit. Eerst in het vierde jaar slaat de balans (het gecumuleerde effect) m.b.t. de werkgelegenheid om. Het achterlopen van de doorwerking van de reële arbeidskostendaling op de levensduur bij de negatieve invloed van de arbeidstijdverkorting op de levensduur is dan uitgewerkt. Na vijf jaar blijken beide effecten elkaar zoals gezegd in evenwicht te houden; het gecumuleerde effect na vijf jaar op de economische levensduur is dus bijna nihil. (De reële loonlevering is gelijk aan de arbeidstijdverkorting). Anders is het met de invloed van de bezettingsgraad. De bezettingsgraad neemt toe, want de productiecapaciteit daalt

9) Zie hierover A.B.T.M. van Schaik, Gaan we naar te veel arbeidsplaatsen in 1982?, *ESB*, 18 oktober 1978. Ook in het laatstverschene *Centraal Economisch Plan 1979* wordt gesproken over een toeneming van de overcapaciteit (zie par. III.1).

10) De jaareffecten zijn berekend volgens de methode Schouten. Zie hierover Th. van der Klundert, op.cit., blz. 80. Het Vintaf-model, zoals gepubliceerd in CPB, *Occasional Paper nr. 12*, Den Haag, 1977, is door ons op vier punten gewijzigd. De eerste vier vergelijkingen zijn vervangen door die uit ons artikel in *ESB* van 18 oktober 1978. De werkgelegenheidsfunctie is vastgezet op die van arbeidsovervloed. De elasticiteiten m.b.t. tot arbeidstijdverkorting zijn op één gesteld. Het Phillips-curve-effect werkt volledig. Volledigheidshalve dient te worden vermeld dat wij de berekeningen in 1967 opstarten.

11) Zie hierover Th. van de Klundert en R. de Groof, Economic growth and induced technical progress, *De Economist*, 1977.

12) Dit is uiteengezet in A.B.T.M. van Schaik, Loonvorming, prijscompensatie en arbeidsinkomensquote, *ESB*, 9 maart 1977.

Tabel 2. Jaareffecten van een arbeidstijdverkorting van 2,5% per jaar, gedurende de eerste 5 jaar met looninlevering a)

Jaar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	in procentuele veranderingen																	
Nominale loonvoet	-0,6	-1,3	-2,7	-2,3	-0,9	0,0	1,1	2,5	3,3	2,7	0,9	-0,1	-0,2	-0,8	-0,3	0,0	0,2	
Prijs van de produktie	1,3	0,9	0,5	1,0	2,0	0,7	1,8	2,3	2,8	2,9	0,9	0,1	0,3	-0,2	-0,4	0,3	0,3	0,5
Reële arbeidskosten	-1,9	-2,2	-3,2	-3,3	-2,9	-0,7	-0,7	0,2	0,5	-0,2	0,0	-0,2	-0,5	-0,6	-0,4	-0,6	-0,3	-0,3
	× 1.000 manjaren																	
Arbeidsplaatsen	-33	-16	8	14	15	51	42	23	-9	-34	-21	-22	-14	-4	4	2	2	-3
Werkgelegenheid	-9	-15	8	24	20	26	43	21	-12	-34	-35	-17	-15	-6	5	4	1	-2
Bezettingsgraad werkgelegenheid	24	1	0	10	5	-25	1	-2	-3	0	-14	5	-1	-2	1	2	-1	1

a) Berekend m.b.v. Vintaf-II met volledige werking van het Phillips-effect.

sneller dan de produktie. De investeringen zijn na vijf jaar nauwelijks gestegen. De extra werkgelegenheid na vijf jaar kan dus geheel worden toegeschreven aan het bezettingsgraadeffect. Deze resultaten stemmen overeen met die van het CPB.

Na vijf jaar is de 35-urige werkweek een feit. Vanaf dat jaar hoeft (exogeen) geen extra loon meer te worden ingeleverd om het negatieve effect van de arbeidstijdverkorting op de economische levensduur te compenseren. Geconstateerd kan worden dat de economische levensduur in het zesde jaar wordt verlengd; het aantal arbeidsplaatsen neemt immers aanzienlijk toe. Dat komt omdat de forse reële arbeidskostendaling uit de jaren 4 en 5 — gezien de vertraging in de afkapconditie — nog enige tijd blijft doorwerken. Het arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid wordt nu sterk positief, terwijl het bezettingsgraadeffect in negatieve richting gaat werken omdat de produktiecapaciteit geen negatieve invloed meer ondervindt van de arbeidstijdverkorting. In het negende jaar bereikt de (additionele) werkgelegenheid het door het CPB gerapporteerde niveau van 100.000 manjaren.

Vanaf het achtste jaar brokkelt de werkgelegenheid echter gestadig af. De bezettingsgraadwerkgelegenheid ebt langzaam maar zeker weg. Daarnaast wordt ook de arbeidsplaatsenwerkgelegenheid steeds geringer. Na 14 jaar is de winst aan werkgelegenheid t.g.v. arbeidstijdverkorting dan ook geheel verdwenen! Gezien dit resultaat kan dus worden gesteld dat de door het CPB gerapporteerde extra werkgelegenheid geen permanent karakter heeft. Deze conclusie — die, zoals we nog zullen zien, in deze scherpte alleen opgaat voor het geval dat het mechanisme van de Phillips-curve volledig werkt — onderstreept het belang van een zorgvuldige keuze van peildata bij de rapportage van de resultaten van varianten op lange termijn. Zou men bijvoorbeeld de jaren 3 en 13 hebben gekozen dan ontstaat een heel ander beeld van de gevolgen van de invoering van de 35-urige werkweek. Na drie jaar is het *verlies* aan werkgelegenheid 16.000 manjaren en na 13 jaar is de *winst* aan werkgelegenheid nog maar 5.000 manjaren.

Het algemene beeld van de gevolgen van arbeidstijdverkorting op de werkgelegenheid kan nu als volgt worden samengevat. Op korte termijn loopt de werkgelegenheid terug. Op middellange termijn mag men meer werk verwachten, terwijl op lange termijn het effect op de werkgelegenheid nihil is. De achtergronden van dit algemene beeld kunnen nader worden begrepen door tabel 3 mede in de beschouwing te betrekken.

Deze tabel beschrijft de stand van zaken (de gecumuleerde effecten) op drie peildata, namelijk na 5, 10 en 15 jaar. Na 5 jaar is, zoals gezegd, de werkgelegenheid enigszins toegenomen. De extra vrije tijd blijkt te zijn „gekocht” tegen inlevering van een flink stuk koopkracht; de reële loonvoet is bijna even snel gedaald als de arbeidstijd. Ten gevolge hiervan neemt de consumptie fors af. Daarnaast daalt de export, vooral onder invloed van de verslechterde concurrentiepositie. De produktie daalt dus navenant. Bij (iets) stijgende werkgelegenheid impliceert dit een daling van de arbeidsproductiviteit, die zelfs groter is dan de daling van de loonvoet. Hierdoor stijgen de loonkosten waardoor de prijzen in opwaartse richting worden gedreven. De reële ar-

Tabel 3. Gecumuleerde effecten van een arbeidstijdverkorting van 2,5% per jaar, gedurende de eerste 5 jaar met looninlevering a)

	5 jaar	10 jaar	15 jaar
	in procenten		
Produktiecapaciteit (y*)	-11,4	-11,4	-13,4
Produktie (y)	-8,6	-10,7	-13,4
Arbeidsplaatsen (a*)	-0,3	1,5	0,1
Werkgelegenheid (a)	0,7	1,8	0,1
Bezettingsgraad (y-y*)	2,8	0,7	0,0
Nominale loonvoet (l)	-7,8	1,8	0,8
Prijs van de consumptie (p _c)	4,3	11,2	10,9
Prijs van de export (p _x)	5,2	11,4	11,5
Prijs van de produktie (p _y)	5,7	16,2	16,9
Reële arbeidskosten (l - p _y)	-13,5	-14,4	-16,1
Reële loonvoet (l - p _c)	-12,1	-9,4	-10,1
Volume van de consumptie (c)	-10,2	-7,3	-8,4
Volume van de outillage (i)	2,6	8,5	-8,1
Volume van de export (b)	-7,7	-15,3	-16,9
Volume van de import (m)	-3,2	-2,9	-7,0
Arbeidsproductiviteit (y - a)	-9,3	-12,5	-13,5
Loonkosten (l - (y - a))	1,5	14,3	14,3
Arbeidsinkomensquote (l - p _y) - (y - a)	-4,2	-1,9	-2,6
	× 1.000 manjaren		
Arbeidsplaatsen	-12	61	4
Werkgelegenheid	28	72	4

a) Berekend m.b.v. Vintaf-II met volledige werking van het Phillips-effect.

beidskosten dalen t.g.v. *ruilvoetwinsten* nog sneller dan de arbeidsproductiviteit waardoor de arbeidsinkomensquote met bijna 1% per jaar kan afnemen.

Na 10 jaar is de extra werkgelegenheid — vergeleken met de positie na 5 jaar — meer dan verdubbeld. De ruilvoetwinsten blijken vooral door de prijscompensatie — nu ook in de lonen te zijn opgenomen. Hierdoor wordt een herstel ingezet van de koopkracht en daarmee van de consumptie. De export blijft zich echter in neerwaartse richting bewegen. Het gevolg is dat de produktie nog verder daalt evenals trouwens de arbeidsproductiviteit. Hierdoor nemen de loonkosten en daarmee de prijzen nog sneller toe dan gedurende de eerste 5 jaar.

Na 15 jaar blijken de loonkosten — vergeleken met 5 jaar eerder — niet te zijn toegenomen. De bezettingsgraad is teruggekeerd naar het oude niveau. Daarmee zijn de prijsstijgingen tot staan gebracht. De bezettingsgraadwerkgelegenheid is, zoals gezegd, nu verdwenen evenals trouwens de arbeidsplaatsenwerkgelegenheid. Na 15 jaar is er dus nauwelijks extra werk. Er blijkt alleen produktiviteit te zijn ingeleverd voor meer vrije tijd! Dit blijft zo, ook al hanteert men andere veronderstellingen over de vertragingen welke in de realiteit werkzaam kunnen zijn.

Een *cruciale* veronderstelling — zo is hierboven gebleken — is de verwaarde doorwerking van de reële arbeidskosten op de economische levensduur. Bij het realiteitsgehalte van juist deze vertraging kan in het kader van de arbeidstijdverkorting een vraagteken worden geplaatst. De gevolgen van een kortere werkweek doen zich immers ook op de marginale jaargangen onmiddellijk gelden. Het lijkt derhalve aannemelijk om te veronderstellen dat de reële arbeidskosten — in het geval van een kortere werkweek — *onvertraagd* doorwerken op de economische levensduur. Met deze veronderstelling zijn de gevolgen van de invoering van de

Tabel 4. Gemiddelde jaareffecten van arbeidstijdverkorting met en zonder vertraagde doorwerking van de reële arbeidskosten op de economische levensduur a)

	Na 3 jaar		Na 5 jaar		Na 10 jaar		Na 18 jaar	
	met	zonder	met	zonder	met	zonder	met	zonder
	in procentuele veranderingen							
Nominale loonvoet	- 1,5	-1,4	- 1,6	- 1,0	0,2	0,2	0,0	0,0
Prijs van de productie	0,9	1,1	1,1	1,5	1,6	1,6	1,0	1,0
Reële arbeidskosten	- 2,4	- 2,5	- 2,7	- 2,5	- 1,4	- 1,4	- 1,0	- 1,0
	× 1.000 manjaren							
Arbeitsplaatsen	- 13,7	4,0	- 2,4	4,8	6,1	1,6	0,3	- 0,1
Werkgelegenheid	- 5,3	12,3	5,6	12,0	7,2	2,7	0,4	- 0,1
Bezettingsgraadwerkgelegenheid	8,4	8,3	8,0	7,2	1,1	1,1	0,1	0,0

a) Deze uitkomsten van een arbeidstijdverkorting van 2,5% per jaar gedurende de eerste 5 jaar met looninlevering zijn berekend m.b.v. Vintaf-II met volledige werking van het Phillips-effect.

Tabel 5. Gecumuleerde effecten van arbeidstijdverkorting met en zonder vertraagde doorwerking van de reële arbeidskosten op economische levensduur a)

Jaar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	× 1.000 manjaren																	
Arbeitsplaatsen met	- 33	- 49	- 41	- 27	- 12	39	81	104	95	61	40	18	4	0	4	6	8	5
Arbeitsplaatsen zonder	- 2	4	12	17	24	34	42	46	32	16	21	12	5	- 5	- 10	- 9	- 5	- 2
Werkgelegenheid met	- 9	- 24	- 16	8	28	54	97	118	106	72	37	20	5	- 1	4	8	9	7
Werkgelegenheid zonder	12	22	37	50	60	58	60	62	48	27	20	21	10	- 1	- 8	- 8	- 4	- 1

a) Deze uitkomsten van een arbeidstijdverkorting van 2,5% per jaar gedurende de eerste 5 jaar met looninlevering zijn berekend m.b.v. Vintaf-II met volledige werking van het Phillips-effect.

Tabel 6. Gecumuleerde effecten van arbeidstijdverkorting met en zonder werking van het Phillips-effect a)

Jaar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	× 1.000 manjaren														
Arbeitsplaatsen met	- 33	- 49	- 41	- 27	- 12	39	81	104	95	61	40	18	4	0	4
Arbeitsplaatsen zonder	- 33	- 49	- 43	- 28	- 8	56	126	199	246	237	267	290	301	311	314
Werkgelegenheid met	- 9	- 24	- 16	8	28	54	97	118	106	72	37	20	5	- 1	4
Werkgelegenheid zonder	- 9	- 24	- 18	6	32	72	142	208	251	260	256	293	304	313	318

a) De resultaten met de werking van het Phillips-effect vindt men ook terug in de tabellen 2 en 5.

35-urige werkweek nog eens doorgerekend. Tabel 4 bevat hiervan enkele resultaten.

In deze tabel zijn de gemiddelde jaareffecten na 3, 5, 10 en 18 jaar met en zonder vertraagde doorwerking van de reële arbeidskosten op de economische levensduur naast elkaar gezet. Het blijkt dan dat bij „onvertraagde” doorwerking alles veel sneller gaat. Na 3 jaar is bijvoorbeeld het arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid al positief en na 10 jaar is het arbeidsplaatseneffect al bijna weggeëbd. De oorzaak van de verschillen is duidelijk. Bij „onvertraagde” doorwerking vindt in de eerste jaren geen verkorting van de economische levensduur plaats. Bovendien is de verlenging van de economische levensduur in het zesde jaar veel geringer. Het arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid is dientengevolge ook veel geringer. Tabel 5 geeft hiervan een min of meer compleet overzicht.

In het geval van „vertraagde” doorwerking loopt de werkgelegenheid op tot 118.000 manjaren en wel in het achtste jaar. In het alternatieve geval bereikt de extra werkgelegenheid een hoogtepunt van ca. 60.000 manjaren en wel in het vijfde jaar. Bij „onvertraagde” doorwerking van de reële arbeidskosten op de levensduur komen de positieve effecten van de arbeidstijdverkorting op de werkgelegenheid dus eerder dan bij vertraagde doorwerking. De extra werkgelegenheid bereikt ook niet het niveau waarvan in het *Centraal Economisch Plan 1979* sprake is.

Vergelijk men onze resultaten (met name die in tabel 3) met die van het CPB (tabel 1) dan constateert men — vooral na 10 jaar — overeenkomsten maar ook enkele belangrijke verschillen. Het belangrijkste verschil betreft de ontwikkeling van lonen en prijzen. Volgens het CPB blijft de nominale

loonvoet (ook na 5 jaar) dalen. Volgens onze berekeningen is dit niet het geval. Dit verschil kan worden teruggevoerd op een verschillende werking op de lonen van het mechanisme van de Phillips-curve. In onze berekeningen werkt dit effect *volledig*, waardoor in de jaren 3 tot en met 7 de lonen in opwaartse richting worden bijgesteld. Kennelijk houdt het CPB met dit effect geen rekening want de extra daling van de loonvoet is na 10 jaar — bij onveranderde prijzen — precies gelijk aan de daling van de arbeidsproductiviteit.

Het gewicht dat voor het Phillips-curve-effect wordt ingezet heeft dus invloed op de resultaten, vooral op voor de wat langere termijn. Hoezeer de uitkomsten kunnen divergeren illustreert tabel 6.

Deze tabel bevat de werkgelegenheidseffecten van invoering van de 35-urige werkweek met en zonder werking van het mechanisme van de Phillips-curve (13). De variant waarbij dat effect *volledig* werkt is hierboven reeds besproken. Zoals gezegd blijkt er onder deze veronderstelling — welke steunt op de resultaten van empirisch onderzoek over de periode 1950/1975 — op den duur alleen produktiviteit te zijn ingeleverd voor meer vrije tijd. Zonder het mechanisme van de Phillips-curve wordt weliswaar evenveel produktiviteit (en koopkracht) ingeleverd, maar het positieve arbeidsplaatseneffect op de werkgelegenheid blijkt zich uiteindelijk te stabiliseren op het hoge niveau van ca. 300.000

13) Een technische opmerking hierbij. De basispaden van beide varianten zijn identiek. In de variant zonder het effect van de Phillips-curve zijn aan de loonvormingsfunctie negatieve loonimpulsen toegevoegd ter grootte van de Phillips-effecten op het basispad met Phillips-curve. Een soortgelijke procedure is toegepast bij de berekeningen voor tabel 4.

manjaren. Dit komt omdat de loondaling niet wordt afgeremd door de signalen van een steeds krappere wordende situatie op de arbeidsmarkt. Na 15 jaar is het gecumuleerde effect op de nominale loonvoet - 18%. Met het effect van de Phillips-curve bleek de loonvoet na 15 jaar (zie tabel 3) nauwelijks te zijn veranderd. Zonder het effect van de Phillips-curve komt de loonvoet dus op een structureel lager niveau te liggen. Hierdoor wordt de economische levensduur blijvend verlengd, een effect — en daarop heeft Driehuis in het hierboven genoemde artikel terecht nog eens de aandacht gevestigd — dat ook kan optreden ten gevolge van het structureel stijgen van de bezettingsgraad.

Het CPB neemt het effect van de Phillips-curve naar alle waarschijnlijkheid slechts gedeeltelijk in haar berekeningen mee. (Boven een werkloosheidspercentage van 3% is het effect uitgeschakeld). Derhalve mag men aannemen dat het positieve arbeidsplaatseneffect in haar berekeningen niet geheel verdwijnt. Eigen berekeningen wijzen hier ook op. Na 15 jaar komen we voor dit tussengeval uit op een extra werkgelegenheid van ca. 50.000 manjaren 14).

Met volledige werking van het effect van de Phillips-curve verdwijnt zoals gezegd het positieve arbeidsplaatseneffect wel. Met deze mogelijkheid dient men terdege rekening te houden. Een belangrijk argument dat wij hiervoor hebben is, dat Vintaf-II met het effect van de Phillips-curve de werkgelegenheid na 1973 aanmerkelijk beter voorspelt dan in het geval zonder Phillips-curve (boven een werkloosheidspercentage van 3%). Zonder het effect van de Phillips-curve komt men, ceteris paribus, in 1978 al op ca. 60.000 manjaren minder werkgelegenheid uit dan met het Phillips-effect. In 1982 is het verschil, ceteris paribus, al opgelopen tot ca. 400.000 manjaren. Hierdoor begrijpen wij thans ook veel beter waarom — n.a.v. berekeningen met de Vintaf-modellen — het instrument van de loonmatiging in het recente verleden zo op de voorgrond is komen te staan. Zou men wel zijn uitgegaan van een volledige werking van het

Phillips-mechanisme dan zou de prognose van de werkgelegenheidsontwikkeling op middellange termijn veel minder pessimistisch zijn uitgevallen dan nu in de bekende nota's van de Centraal Economische Commissie het geval is.

Slot

Tot slot nog een opmerking. Bij de hierboven besproken berekeningen is verondersteld, dat in het buitenland geen arbeidstijdverkorting van gelijke omvang wordt doorgevoerd. Dit lijkt een onrealistische aanname. Het is immers zeer wel denkbaar dat wij niet zullen vooruitlopen op de ontwikkelingen in West-Duitsland. Recente ontwikkelingen op het loonfront wijzen hier ook op. Zouden de belangrijkste handelspartners eveneens overgaan tot een arbeidstijdverkorting van 12,5% dan verliezen wij de ruilvoetwinsten die zo belangrijk bleken te zijn voor de winst aan werkgelegenheid op middellange termijn. Weliswaar wordt dan het positieve effect van de bezettingsgraad op de werkgelegenheid groter, maar dit weegt — vooral op de lange termijn — niet op tegen het verlies aan arbeidsplaatsen dat na 5 jaren al kan oplopen tot ca. 100.000 manjaren 15). Al met al dient te worden betwijfeld of wij er met een kortere werkweek meer werk van maken.

A.B.T.M. van Schaik

14) Overigens dient te worden opgemerkt, dat het gedeeltelijk meenemen van het effect van de Phillips-curve het „karakter” van de uitkomsten van varianten sterk afhankelijk maakt van de toestand (met name het niveau van de werkloosheid) op het basispad.

15) Dit resultaat werd verkregen door het model Vintaf-II te transformeren in een model voor de gesloten economie; export, import en prijs van de export nemen dan de waarden aan van het basispad.

Vacatures

Functie:	Blz.:
<i>ESB van 2 mei</i>	
Wetenschappelijk medewerker (m/v) voor de afdeling Toegepaste Hygiëne t.b.v. de Onderafdeling Tropische Gezondheidsleer van het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam	442
Adjunct directeur (m/v) bij de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Konsumentenaangelegenheden (SWOKA) te Den Haag	445
Econoom (m/v) (voor drie dagen per week) t.b.v. de Raad voor de Jeugdvorming van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk te Amsterdam	446
Econoom/econometrist (m/v) bij de capaciteitsgroep Economie van de Gezondheidszorg van de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht	447
Statisticus (m/v) voor de afdeling Statistiek en Research van de Rotterdamse Elektrische Tram (RET) van de Gemeente Rotterdam	448
Sociaal-econoom (m/v) voor de uitvoering van een onderzoek naar de economische en sociale aspecten van overheidsmaatregelen op het gebied van het gebruik van alcoholhoudende dranken bij De Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek van Alcohol- en Druggebruik (SWOAD) te Amsterdam	II
Bedrijfskundige of econoom met marketing specialisatie voor het Research-Instituut voor Bedrijfswetenschappen RVB te Delft	III

Functie:	Blz.:
Kwantitatief ingestelde ontwikkelingseconoom voor het Research Instituut voor Bedrijfswetenschappen RVB te Delft	III
<i>ESB van 9 mei</i>	
Agrarisch medewerk(st)er voor de afdeling Recreatie c.a. van het Openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam	454
Coördinator economiewinkel (m/v) (5/10 dagtaak) bij de faculteit Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen	456
Organisatie-adviseur (m/v) i.v.m. uitbreiding van de activiteiten op het gebied van de bedrijfsorganisatie van het Provinciaal Electriciteitsbedrijf van Noord-Holland te Bloemendaal	466
Beleidsmedewerker (m/v) voor de onderafdeling economische zaken van de Provinciale Griffie Overijssel te Zwolle	II
Economisch medewerker voor economische onderzoekswerkzaamheden van verschillende aard bij het Economisch-Technologisch Instituut te Groningen	III
Economisch adviseur (m/v) t.b.v. het Bureau Secretaris-Generaal van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen te Den Haag	III
Hoofd bureau begroting voor de dienst van financiën van de Gemeente Arnhem	IV

De consumptie herontdekt?

De particuliere consumptie „verheugt” zich eensklaps in een ongekende belangstelling. De omslag van een overschot naar een tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans heeft zijn signaalwerking niet gemist en regering, parlement, president van De Nederlandsche Bank, om slechts enkelen te noemen, aangezet tot nadenken en handelen. Misschien in die volgorde, maar er zijn aanwijzingen die wijzen op het tegendeel.

Economen en politici, soms verenigd in dezelfde personen, hebben sinds menscheugenis in overgrote meerderheid consumptie in hun geschriften en in door hen bepleite of geëffectueerde maatregelen behandeld als een uitkomst van het economische proces, consumenten als gasten op de markt. Het veelvuldig aanroepen van de woorden van Adam Smith, tweehonderd jaar geleden neergeschreven: „aan het belang van de producent zou slechts in zoverre aandacht moeten worden besteed als ter bevordering van het belang van de consument noodzakelijk is”, staat nog niet garant voor een drastische ontwikkeling in die richting. De Europese Commissie formuleert het in 1975, in het Eerste programma van de Europese Economische Gemeenschap voor een beleid inzake bescherming en voorlichting van de consument, als volgt: „... de consument van vroeger, die een over het algemeen geïsoleerde koper was op een lokale markt van geringe omvang is veranderd in subject op een massamarkt, die het mikpunt is van reclamecampagnes en waarop druk wordt uitgeoefend door zeer hecht georganiseerde productie- en distributiegroepen. De producent en de distributeur kunnen vaak gemakkelijker de marktvoorwaarden bepalen dan de consument”. Of: how Galbraith came to Europe ...

En dan nu plotseling allerwege bezorgdheid over de particuliere consumptie. En ongekende daadkracht op het terrein van het consumptiebeleid: de „onrustbarende” groei van het consumptief krediet wordt van overheidswege afgeremd.

Een paar cijfers. De laatste jaren doet zich een sterke stijging van het consumptief krediet voor. In 1978 bedroeg dit 5,8% van de totale particuliere bestedingen 1). De invloed van de groei van het consumptief krediet op het niveau van het particulier verbruik bedroeg in 1978 1,5%, die op de groei ervan slechts 0,1% 2). Voor een internationale vergelijking kan als illustratie gelden dat in 1978 het uitstaande bedrag aan consumptief krediet in procenten van het bruto nationaal produkt in Nederland 3,8, in Duitsland 5,5 en in de VS 11,2% bedroeg 3).

Zonder verschijnselen van overbesteding en een omvangrijk financieringstekort te ontkennen of te miskennen, kunnen deze cijfers toch moeilijk opzienbarend worden genoemd; zij geven weinig reden tot ongecoördineerde, impulsieve of eenzijdige maatregelen. Toch lijkt dit een juiste typering voor de maatregelen tot beperking van de groei van het consumptief krediet, althans in hun huidige vorm. Andere vormen van krediet, zoals hypo-

thecaire leningen en leningen via, bijvoorbeeld, verzekeringsmaatschappijen blijven vooralsnog buiten schot. De mogelijkheden daarvan tot besteding voor consumptieve doeleinden vormen een veelvoud van de relatief geringe bedragen aan consumptief krediet voor relatief kleine besteders.

Waar twee opeenvolgende regeringen tot dusver vruchteloos al drie jaar aan een nota zitten te knutselen over een samenhangende visie op de consumptie — complement van de economische structuurnota *Selectieve groei*, die het meende zonder de consumptie te kunnen stellen — mist de ingreep de zo noodzakelijke samenhangende beleidscontext. De gelegenheid om een ingreep in de consumptieve kredietverlening hand in hand te doen gaan met maatregelen gericht tegen de onoverzichtelijkheid van de markt, de ondeugdelijke informatie en voorlichting aan de consument, de agressieve werving en misleidende reclame, is dan ook onbenut gebleven. Als consumenten ergens „mikpunt van reclamecampagnes” zijn is het op dit terrein, meermalen ten koste van hun eigen belang. „Het siert om door de cijfers heen te zien naar de realiteit van de samenleving”, zei de heer Lubbers een paar weken geleden in het Tweede-Kamerdebat over de Voortgangsnota. Het ontsiert dit na te laten.

Een samenhangend consumptiebeleid, waarvan regulering van de consumptie voor macro-economische, micro-economische en maatschappelijke doeleinden deel uitmaakt, zou kunnen worden omschreven als een beleid dat een oriënterende en coördinerende functie vervult ten aanzien van de consumptieve vraag en de wijze waarop daaraan wordt voldaan. „Oriënterend” dient daarbij te worden verstaan als richtinggevend, in de zin waarin dit gedeeltelijk is uitgewerkt in de nota *Selectieve groei*. „Coördinerend” wijst op de talrijke samenhangen die daarbij in acht genomen moeten worden, zoals die tussen marktpositie en rechtspositie van de consument. De als „macro-economische” ingreep aangeduide maatregel tot afremming van de groei van het consumptief krediet komt voort uit een beperkt denkraam en is een voorbeeld van consumptiebeleid zonder consument. In de theocratie van het gouden kalf is de burger onmondig.

K. Kolthoff*

* Lid van de Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Arbeid.
1) Zie Kamerstuk 15 081, nr. 31 (antwoorden Voortgangsnota).
2) Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1978, tabel 38, blz. 80.
3) Zie Eerste Kamer, zitting 1978/1979, Memorie van Antwoord 15 300 IX b, blz. 5.

Zwarte handel - zwarte arbeid

Verslag van een hoorzitting

H. PONNEKER*

Inleiding

„Traditioneel een handelsnatie, zijn wij Nederlanders nooit erg geïnteresseerd geweest in wat wij maakten, zolang wij het maar verkopen konden”. Deze van Prof. Kals afkomstige woorden 1) zouden het „Leitmotiv” kunnen zijn van een essay na een dag toehoorder te zijn geweest bij een hoorzitting van de Vaste Commissie voor het Midden- en Kleinbedrijf van de Tweede Kamer over de „beunhazerij”. In een vrijwel ononderbroken zitting van 8½ uur kregen onlangs dertien maatschappelijke groeperingen gelegenheid de Kamerleden te informeren over dat maatschappelijke kwaad dat zwarte arbeid, sluikarbeid, clandestiene bedrijfsuitoefening of beunhazerij wordt genoemd. Een euvel dat ons Nederlanders per jaar honderden miljoenen guldens aan niet afgedragen directe en indirecte belastingen en premies kost.

Staatssecretaris Hazekamp, speciaal belast met de aangelegenheden het midden- en kleinbedrijf (mkb) betreffende, heeft de Kamer onlangs een brief gestuurd over de bestrijding van het euvel, dat vooral het mkb raakt 2), maar de Kamerleden wilden ook wel eens van betrokkenen horen hoe zij er zelf over dachten en wat het parlement daar aan zou kunnen doen.

De twaalf „gehoorde” organisaties van het bedrijfsleven (de dertiende was de Vereniging van Nederlandse Gemeenten) toonden zich ook in hoge mate bezorgd over het door deze vorm van oneerlijke concurrentie verloren debiet. In die 8½ uur heb ik echter nauwelijks één keer het woord „kwaliteit” (van het zwarte produkt) beluisterd, en daarom moest ik telkens zo aan Prof. Kals denken: de *handel* zit ons in het bloed.

Bezien wij eerst wat zwarte handel en zwarte arbeid is. Ik voer hier bewust het begrip zwarte handel naast zwarte arbeid in ten einde duidelijk te maken dat er van verschillende maar elkaar aanvullende commerciële activiteiten sprake is. Zwarte handel en zwarte arbeid zijn internationale verschijnselen die zich voordoen zowel in landen met een zeer belangrijke collectieve sector (zoals in ons land) als in landen waar de marktsector een hoge prioriteit geniet. Bovendien schijnt in landen waar de bouw staatsbedrijf is een omvangrijke zwarte handel, resp. zwarte produktie voor te komen, die in geen verhouding staat tot de illegale produktie bij ons. Zwarte handel en arbeid kenmerken zich doordat niet voldaan is aan de wettelijke voorwaarden, welke ten aanzien van het uitvoeren van de desbetreffende werkzaamheden zijn gesteld. Kort gezegd: iedere werkzaamheid als zelfstandige of in loondienst verricht in strijd met de bindende fiscale, sociale en andere voorschriften, bijvoorbeeld die op het terrein van de vestigingwet; in het bijzonder wanneer er sprake is van een zekere regelmaat, omvang, opbrengst, of bedrijfsmatigheid.

Oorzaken

Een verdere uitweiding, in het bijzonder van juridische

aard, is in het kader van dit beschouwende overzicht overbodig; ik beperk mij derhalve eerst tot de oorzaken en verschijningsvormen van het onderhavige probleem. Over de oorzaken kan ik kort zijn: de mens is geneigd tot alle kwaad, en in het bijzonder als het hem geld opbrengt is hij daarin zeer vindingrijk, en geld valt er te verdienen . . . Sommigen menen dat de belastingen te hoog zijn en dus loont het de moeite winsten uit bepaalde handelingen voor de fiscus te verzwijgen. Sommigen menen dat de collectieve lasten te hoog zijn en zolang die niet wat dalen wordt, met commercieel gevoel, het belastingformulier ingevuld. Sommigen menen (soms zijn het dezelfde als hiervoor genoemd) dat een andere grondslag voor de sociale verzekering reeds lang had moeten worden gevonden en dus wordt, met zakelijk inzicht, gedane handel of verrichte arbeid (maar vooral arbeid) niet gemeld. Sommigen (weer anderen) menen dat omzetbelasting vooral een belasting behoort te zijn voor de buurman. Dat alles is de reden waarom tienduizenden ondernemers en werknemers (de laatsten vaak in hun vrije tijd) soms handel drijven en/of arbeid verrichten zonder kwitanties te verstrekken, en op deze wijze de directe belastingen, de indirecte belastingen (BTW) en de sociale-verzekeringskassen voor honderden miljoenen per jaar frauduleus benadelen. Alleen dit nog: tegenover elk van hen staat een opdrachtgever, en die schijnt u of ik of een onderneming te zijn.

Zwarte handel en zwarte arbeid zijn daden der duisternis (de Engelsen noemen het „moonlighting” en „backyarding”) berustend op particulier initiatief. De grondoorzaak is het verschil in prijs tussen het reguliere en het zwarte werken. Vandaar dat en opdrachtgever en ondernemer onder druk komen te staan. Een voorbeeld: tegenover de Kamerleden verklaarde het Algemeen Verbond van Bouwbedrijven dat — althans in ons land — woningen in de vrije sector niet zouden zijn gebouwd als er geen zwarte arbeid (en zwarte handel) zou zijn geweest. Zwart werkende aannemers werken met bouwvakkers in hun vrije tijd, met beunhazen (zie kader) en met lieden die een uitkering krachtens de sociale verzekering ontvingen. Trouwens, wat moet een bona fide aannemer doen als hij de contractueel aangegeven bouwtijd overschrijdt: een boete betalen en zijn goede naam kwijtraken of een mala fide bedrijf alarmeren? Het laatste natuurlijk.

Ten einde de zaak lichtelijk te compliceren past op deze plaats de aantekening dat de Internationale organisatie van autobedrijven en -reparatie werkplaatsen tijdens het

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij het Hoofdbedrijfschap Ambachten; hij schreef deze bijdrage op persoonlijke titel.

1) Prof. Dr. Ir. H. J. J. Kals, *Tussen eruditie en specialisme*, oratie ter gelegenheid van zijn ambtsaanvaarding als hoogleraar in de produktietechniek bij de afdeling werktuigbouwkunde aan de TH Twente, 1979.

2) Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken, Th. M. Hazekamp van 10 november 1978, Tweede Kamer, zitting 1978-1979, nr. 15 380.

onlangs in Israël gehouden congres een resolutie heeft aangenomen tegen de zwarte arbeid, welke resolutie geldt voor alle landen (arm en rijk) ter wereld: zowel landen met lage lonen, met lage sociale voorzieningen en lage belastingen als landen met dito hoge. Vooruitlopend op de hierna te beschrijven eventuele oplossingen, wordt hierdoor voor een deel het betoog van Vonk ontkracht die onlangs in een artikel 3) onder meer een drastische verlaging van de BTW en de sociale-verzekeringspremies bepleitte — dat zou 40-60% in de prijs van de arbeid kunnen verschillen — om op deze wijze het zwarte werken minder aantrekkelijk te maken. Los van de vraag hoe dan de collectieve sector te financieren, lijken sommige „arme” landen, die kennelijk ook onder zwarte handel en zwarte arbeid gebukt gaan, Vonks oplossing danig aan te tasten, maar wellicht weten wij veel te weinig van het probleem elders.

Er schiet mij ineens een vraag te binnen: zou sommige handel of arbeid geëffectueerd worden als het niet „zwart” kon gebeuren? Het plaatsen van een dakkapel — om zo maar eens een zeer willekeurig voorbeeld te noemen — kan tussen zwart en wit wel f. 1.500 verschil maken. Toch een bedrag om even over na te denken. Weliswaar worden de fiscus en onze verzekeringen dan opgelicht, maar van debiet-verlies voor het reguliere bedrijfsleven is dan minder sprake, of lijkt dat maar zo?

Para-commercialisme

Een bijzondere vorm van zwarte handel en zwarte arbeid vindt plaats in de horecasector. De afgevaardigden uit die bedrijfstak gaven op de hoorzitting blijk de zaak grondig te hebben onderzocht; zij waren wel de enigen. Een door de horeca-ondernemers speciaal voor dat (hier para-commercialisme genoemd) doel aangestelde functionaris („met een levenstaak”) had onder meer geconcludeerd dat in een gemeente een kantine van een sportvereniging werd verhuurd voor bruiloften en partijen voor f. 600 per zaterdagavond, inclusief drie man bediening. Los van de drankomzet spekte de vereniging derhalve per jaar de kas met f. 30.000, waar dan wel f. 13.500 aan zwart loon afging. In die ene gemeente waren echter *vijftig* van dit soort gelegenheden (onder meer cultuur- en wijkcentra, parochie- en dorpshuizen).

De horeca was niet tegen dit soort centra, maar wél tegen het feit dat zij zich niet aan hun ideële doelstelling hielden. Maar hoe zit het dan met de handelsomzet in drank, vroeg een Kamerlid voorzichtig. Die was — godlof — uitstekend, want door de intensieve reclame kenden de jongeren geen drempelvrees meer voor gewone horecagelegenheden. Een lacune, zo meende men voorts, vormt de Drank- en horecawet; daarin worden eisen van uiteenlopende aard gesteld aan horeca-bedrijven, maar verenigingen met kantines worden daarin omzeild. Alleen de gemeenten kunnen beperkingen met betrekking tot de doelstelling aanleggen. Een

goede horeca-omzet in verenigingskantines is elke gemeente echter zeer welgevallig: hoe meer de kantines opbrengen hoe minder subsidies uit de algemene middelen voor sport- en culturele zaken behoeven te worden verstrekt . . . Besturen is moeilijk en een der sprekers op de hoorzitting merkte onder meer op dat een oplossing zonder de vingers te branden, ondenkbaar is. En dat betreft ook een *binnenwaarts* gerichte blik van de gehele horeca!

Bestrijding

De bestrijding van het zwarte werken schiet volgens vrijwel alle betrokkenen aan veel kanten te kort. Eén van de gehoorde opvattingen: „De strafvervolgning is een druppel op een gloeiende plaat”. De Economische Controledienst heeft een deel van zijn controlerende ambtenaren belast met het toezicht op de naleving van de vestigingswetten; samen met andere controlerende instanties zijn er in het gehele land veertig controleurs met die taak belast hetgeen jaarlijks resulteert in 8.000 controles met 2.600 processen-verbaal. Een algemene klacht is dat de ECD pas optreedt na ontvangen klachten: in de avonduren en in de weekeinden — als er alle redenen zijn voor intensief toezicht — schijnt het ambtelijk controle-apparaat geheel stil te liggen. Van onrechtmatig gevestigden zouden de bedrijven gesloten moeten worden, maar er is tot dusver niet nagegaan of dit ooit gebeurde. De Raden van Beroep, bij welk college personen in beroep kunnen gaan tegen hun inziens onjuiste beslissingen (dus ook indien hun geen ontheffing, vergunning of verklaring is afgegeven), kiezen opvallend vaak voor de wetsovertreders. Het college toont in het algemeen een bijna verbazingwekkende maatschappelijke tolerantie jegens overtreders van de vestigingswetten: persoonlijke en huiselijke omstandigheden prevaleren bij hen dikwijls boven de wet!

Hoe merkwaardig het is gesteld met de controle moge blijken uit het feit dat noch de ECD noch de instanties die belast zijn met het geven van ontheffingen en verklaringen krachtens de vestigingswetten, het aantal terechtzittingen door de z.g. economische politierechter van geverbaliseerde overtreders van de vestigingswetten in de laatste vijf jaar kunnen produceren. Ik zou graag willen weten hoeveel van hen voor de eerste keer werden geverbaliseerd en wat de hen opgelegde straffen waren. Voorts hoeveel recidivisten en herhaalde recidivisten er zijn en wat hun straffen waren: hechtenis en/of bedrijfsssluiting? Zijn die bedrijfsssluitingen geëffectueerd? Er zijn nl. notoire zwarte handelaren onder hen. Daarnaast schijnt er een trage behandeling van de klachten door de ECD te zijn. Dit gevoegd bij het feit dat individueel benadeelde ondernemers wel, maar hun eigen branche-organisaties geen klachten kunnen indienen, doet veel ondernemers ten slotte moedeloos berusten in hun door zwarte handelaren en zwarte arbeiders aangedane oneerlijke concurrentie.

Oplossingen

Volgens het KNOV is de oplossing te vinden in het minder aantrekkelijk maken van zwarte handel en zwarte arbeid (dus het verschil in beloning tussen legale en illegale bedrijfsuitoefening — 40-60% — verminderen) 4) en een mentaliteitsomgeving van het gehele Nederlandse volk, b.v. door het frequent vertonen van waarschuwende tv-spots. De eerste suggestie gold kort na de oorlog toen de zwarte handel in goederen en bonnen een zachte dood stierf nadat de distributie werd afgeschaft. Of de huidige zwarte handel

N.V. SLAVENBURG'S BANK

Alle bankzaken
90 vestigingen
in Nederland

Affiliaties te New York,
Los Angeles, Curaçao,
Antwerpen,
Brussel,
Hamburg,
Frankfurt,
Zürich.

HOOFDKANTOOR ROTTERDAM

3) Drs. L. B. E. Vonk, Zwarte arbeid, *Kroniek van het Ambacht/Klein en Middenbedrijf*, nr. 2, 1979, blz. 97 e.v.

4) Vonk, op. cit.

en zwarte arbeid op een zelfde geluidloze wijze de nek kunnen worden omgedraaid, meen ik te mogen betwijfelen. Een verlaging van de BTW van 18% naar 4% betekent immers automatisch een verhoging van de directe belastingen. In dit geval lijkt me dat geen faire oplossing. Het plan-Douben, dat erin voorziet om de sociale premies niet meer, zoals nu, te heffen op de loonkosten, maar over de gehele toegevoegde waarde, waardoor de loonkosten dalen, is niet zo gek, maar om onze exportpositie van de sterke, kapitaalintensieve bedrijven (de belangrijkste exporteurs) niet in gevaar te brengen voelt het huidige kabinet er niets voor.

Reesteert het voorstel om „de mentaliteit” van ons volk te veranderen: bij zoveel ernstige zaken kan enige boertentij en scherts node worden gemist, dat moet ik het KNOV 5) toegeven. Deze organisatie meende met het NCOV — en dat lijkt een zinvoller suggestie — om bij inschrijving in het Handelsregister terzelfder tijd alle benodigde papieren, bewijzen van handelskennis en vakbekwaamheid te overleggen: dus een koppeling van vestigings- aan inschrijvingsbestand. Verder zou een verbeterde publikatieprocedure moeten plaatsvinden. Ook andere organisaties pleitten ervoor de ondernemers te verplichten op hun facturen te vermelden welke „papieren” zij hebben en waar die gedeponeerd zijn; dit om de zwarte handel te bestrijden. Zwarte arbeid blijft dan evenwel buiten schot, want daar komt geen factuur aan te pas.

Anderen meenden dat de bedrijfsverenigingen controles zelfstandig zouden moeten kunnen uitvoeren. De Bouwbond FNV: „Als de bedrijfsverenigingen die bevoegdheid zouden hebben dan zouden zij de bedrijfstak voor tonnen en tonnen schade kunnen behoeden; de bedrijfsverenigingen weten vrijwel alles over mala fide aannemers (het zijn er enkele tientallen) die zich telkens onder andere namen laten inschrijven”. (Het KNOV is echter tegen die controle; waarom eigenlijk?). In het buitenland staan soms bij bouwwerken op grote borden de opdrachtgever en (onder)aannemers vermeld. Wellicht is dat idee hier ook uitvoerbaar. Al was het maar de verplichting om dit op een of andere manier, zichtbaar vanaf de straat, te doen, zodat controle op mala fide werkers mogelijk is. Het invoeren van pasjes voor werknemers in de bouw is afgewezen; wederom: waarom eigenlijk?

Er zou een sociale-zekerheidscontroledienst kunnen worden ingevoerd. Controle dus: uitbreiding van het aantal ambtenaren. De fiscale aftrekbaarheid van de eigen woning zou weer kunnen worden ingevoerd. Nog meer controle, nog meer ambtenaren en zeker geen oplossing; het Ministerie van Financiën heeft overigens zeer grote bezwaren tegen de aftrekbaarheid. De vestigingsbesluiten zouden eens met een fijne kam moeten worden gefatsoeneerd (ook een idee). Een marginale suggestie: de leden van de Raden van Beroep mogen niet langer dan zes jaar blijven zitten. De invoering van een uitgebreid (maar dan zeer uitgebreid) opsporings- en controlesysteem roept gemakkelijk het gevaar op van een heksenjacht of, nog erger, van een politiestaat. Aanpak van de ergerlijkste gevallen van zwarte handel en zwarte arbeid liggen meer voor de hand. Wat zijn de kosten/baten van die bestrijding?

Het KNOV pleitte ervoor om, net als in België, ook de opdrachtgever strafbaar te stellen, althans aansprakelijk voor niet afgedragen directe en indirecte belastingen en premies. (Maar het bouwen van een eigen huis valt er daar buiten.) Het NCOV bepleitte het Deense voorbeeld. Enige jaren geleden heb ik op een andere plaats 6) aandacht besteed aan de bestrijding van het zwarte werken in sommige andere landen. Recente informatie leerde mij dat het controleren ook daar onbegonnen werk was; alleen de ergerlijkste misbruiken en de meest in het oog vallende overtreders werden aangepakt, maar cijfers over de omvang van het probleem heeft geen land.

Aan de opdrachtgevers — zoals gezegd: u en ik — ben ik tot dusver voorbijgegaan maar als zwarte arbeid laakbaar

Beunhazerij is niet strafbaar

Wil een misstand effectief kunnen worden bestreden, dan zal men hem niet allzoo goed moeten kennen, maar hem ook eensluidend moeten benoemen. In de hiernaast gepubliceerde bijdrage is sprake van zwarte handel en zwarte arbeid, dat zijn activiteiten in strijd met de geldende wetgeving; deze activiteiten kunnen geschieden zowel door zelfstandigen als onzelfstandigen. De wetgeving heeft betrekking op zelfstandige bedrijfs- of beroepsuitoefening, alsmede de in dienstbetrekking verrichte arbeid.

Ten onrechte wordt dikwijls gesproken over beunhazerij als men zwarte arbeid bedoelt; beunhazerij is echter niet strafbaar. De naam is afkomstig uit de 17e eeuw (beunhaas = zolderhaas), waarmee werd bedoeld de arbeider die in de tijd van de baas in een hoekje op zolder voor zich zelf een klusje verrichtte. Volgens Van Dale is beunhazerij het uitoefenen van bedrijf of beroep waarvoor men de nodige vakbekwaamheid mist. Welnu, dat is niet verboden, tenzij vakbekwaamheid wettelijk wordt vereist, zoals een handeling die onder de vestigingswetgeving valt, en in dat geval is er sprake van illegale bedrijfsuitoefening, en ook gaan in dat geval beunhazerij en zwarte arbeid hand in hand. Maar ook zonder vestigingsvergunning kan men vakbekwaam zijn.

Het onderscheid zou van belang kunnen zijn zoals onlangs bleek toen het Konsumenten Kontakt waarschuwde tegen zich belastingadviseur noemende (dus niet-vakbekwame) beunhazers, die zich als bijverdienste als zodanig aanboden. De titel belastingadviseur is niet beschermd en fouten van dit soort thuiswerkers kan de belastingbetaler veel geld kosten. In dit geval is echt sprake van beunhazerij.

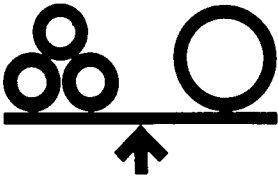
is, zijn de opdrachtgevers zulks in even grote mate. Niettemin wil ik wijzen op een gradueel verschil (uit de praktijk) in zwarte handel en zwarte arbeid: is de gemeente-arbeider die per maand met f. 1.725 schoon naar huis komt (man, vrouw en 2 kinderen) en die in de avonden hier en daar tuintjes aanlegt, waarmee hij (zijn vrouw heeft 2 „werkhuizen”) zijn gezinsinkomen op een redelijk peil brengt, laakbaar? En diens opdrachtgever ook? Ik ben geneigd om het „kruiwerk” tot een „zachte” vorm van zwarte arbeid te rekenen, eigenlijk is het meer een afgeleide van de doehet-zelfsector.

Dit brengt mij tot het slot van dit artikel, dat noodgedwongen alleen maar naar topjes van ijsbergen kan wijzen: hoe gróót is het misbruik en wat is de schade, in welke bedrijfstakken komt het voor, is daar een tekort of een teveel aan vakbekwaam personeel, bevorderen mazen in de wet misbruik, in hoeverre zijn de rijksoverheid, gemeenten en gemeentelijke diensten schuldig aan het probleem, wat doet elke bedrijfstak zèlf aan de bestrijding in eigen kring, komt het probleem voor in tijden van hoog- en/of laagconjunctuur, in hoeverre is er sprake van ethische bezwaren en in hoeverre van concurrentienijd, en voelt ons gehele volk het probleem als een misstand?

Het Hoofdbedrijfschap Ambachten heeft reeds in 1959 een Memorandum betreffende de zwarte arbeid in het ambacht

5) Vonk, op. cit.

6) H. Ponneker, Bestrijding van de zwarte arbeid?, *Kroniek van het Ambacht/Klein- en Middenbedrijf*, nr. 4, 1977, blz. 191 e.v.

Monetaire ontwikkelingen

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

Onlangs is het jaarverslag van De Nederlandsche Bank (DNB) over 1978 verschenen en met name het verslag van de president heeft (korststondig) de volledige aandacht van de financiële pers verkregen. In het onderstaande wordt nader ingegaan op de monetaire en de financiële ontwikkeling die in het jaarverslag eerst kort, maar verderop uitvoerig wordt besproken.

Monetair beleid

Dr. Zijlstra geeft nog eens aan dat het monetaire beleid tot doel heeft „de hoge liquiditeitsgraad in de nationale economie tot meer aanvaardbare proporties terug te dringen”. Hij hoopt zo ooit te kunnen terugkeren tot „de gezonde regel voor de groei van de geldhoeveelheid, namelijk dat die groei gelijk dient te zijn aan die van het reële nationale inkomen, gemeten aan zijn trendmatige ontwikkeling”. De realisatie van deze doelstelling is af te meten aan de ontwikkeling van de liquiditeitsquote: de verhouding tussen geldhoeveelheid en nationaal inkomen. Deze daalde in 1978 met bijna 1 procentpunt en voor dit jaar is het beleid gericht op een gelijkblijvende quote (onder de veronderstelling dat er via de betalingsbalans geen liquiditeiten wegvloeien naar het buitenland). Zijlstra constateert dat de in 1978 gerealiseerde quotedaling gepaard is gegaan met een teruglopende inflatie en dat het krappe monetaire beleid hiertoe heeft bijgedragen. Hij is daarom wel tevreden over zijn beleid: „Het monetaire beleid heeft zonder twijfel gunstig gewerkt”. Reden genoeg om dit „gematigd monetaristisch” beleid dan ook voort te zetten. „Het zal een we-

zenlijke bijdrage kunnen blijven leveren tot de zo noodzakelijke voortgaande inflatiebestrijding en daarmee tevens een rentedaling kunnen bevorderen, die de nationale economie slechts ten goede zal kunnen komen”, aldus Zijlstra.

Kredietrestrictie en kredietverlening

In ons land is de minister van Financiën verantwoordelijk voor de monetaire politiek, maar DNB is daarbij primair verantwoordelijk voor de monetaire politiek met betrekking tot het bankwezen. Sinds 1977 heeft DNB dit beleid gevoerd met behulp van de directe kredietrestrictie. Deze had tot gevolg dat de liquiditeitscreatie van de geldschepende instellingen in 1978 met f. 6,4 mrd. inderdaad vrijwel geheel binnen de door DNB gestelde grenzen bleef. De groei van de bruto kredietverlening aan de banken en de girodiensten ging daar echter met f. 28 mrd. belangrijk bovenuit. De groei van het bedrijfskrediet is wel toegenomen, maar bleef achter bij de expansie van de kredietverlening aan gezinnen. De groei van de woninghypotheken bleef hoog (27%). De consumptieve kredieten stegen met 28% iets minder

dan in 1977. Mede onder invloed van de kredietrestrictie voeren zowel de handelsbanken als de overige instellingen een actief beleid t.a.v. het aantrekken van lange financieringsmiddelen (= de z.g. doorschuifbare passiva). Dit had tot gevolg dat in 1978 bij de beide groepen de aanwas van deze middelen groter was dan de toeneming van de (middel) langekredietverlening. Ultimo december 1978 bereikten de handelsbanken dan ook weer een overschot in het netto lange bedrijf ter grootte van ruim f. 2 mrd. Hiermede kwam een eind aan het z.g. gat in het lange bedrijf, waarmede bedoeld werd op een tekort aan (middel) lange middelen voor de (middel) langekredietverlening. Deze situatie ontstond in 1976 mede door de zeer sterke expansie van de (hypothecaire) kredietverlening.

Onder invloed van de kredietrestrictie was niet alleen het beroep op kapitaalmarkt middelen groot (hetgeen een rentedaling heeft tegengewerkt), maar ook het beroep op particuliere en lange deposito's en spaargeld. Het hoge groeitempo van de spaargelden wordt echter hiermede nog niet volledig verklaard. Volgens DNB speelt waarschijnlijk ook mee dat er een verschuiving in de beleggingsvoorkeur van gezinnen is opgetre-

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de Amro bank. Het artikel is geschreven à titre personnel.

doen verschijnen 7); eind 1974 stelde het de commissie „Extra-professionele activiteiten” in onder voorzitterschap van Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos. Deze commissie heeft destijds, na ruim een jaar van intensieve studie, het hoofd maar in de schoot gelegd, om de eenvoudige reden dat niemand kwantitatieve gegevens op tafel kon leggen. De produktie van die gegevens lijken mij toch wel een eerste eis, maar waar haalt men die vandaan? En stel dat wij die cijfers zouden kunnen vinden, is er dan werkelijk iemand die de illusie koestert het probleem daarmee te kunnen oplossen? Wie de ontwikkeling van het „doe-het-zelfgebeuren” gadeslaat (omzet $\pm$ f. 3 mrd. in 1978), wie de doe-het-zelfafdelingen in de grote warenhuizen bekijkt en wie ook een oog waagt aan de gigantische doe-het-zelfbouwmarkten

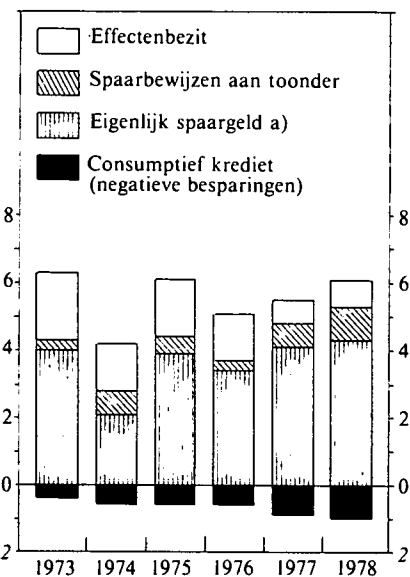
(over concurrentievervalsing gesproken), verliest het gevoel een redelijke oplossing te kunnen verzinnen waar het reguliere bedrijfsleven mee gebaat is. Resteert de vraag of schatplicht en sociale sector het grootste verlies als gevolg van zwarte handel en zwarte arbeid lijden, of zijn er nog andere boosdoeners die gemakkelijker zijn „aan te pakken” en meer „opleveren”. De laatste vraag moet mijns inziens luiden: hoe maken wij van de nood een deugd?

H. Ponneker

7) Memorandum betreffende de zwarte arbeid in het ambacht, gepubliceerd in *Mededelingen van het Hoofdbedrijfschap Ambachten*, nr. 10, 1959.

den van effecten naar spaarbewijzen aan toonder en spaarrekeningen. Zie hiervoor ook onderstaande grafiek, ontleend aan het jaarverslag van DNB.

Enige componenten van besparingen van gezinnen (accres in % van het nationale inkomen)

a) Tot en met 1977 gecorrigeerd voor vertekening in de waarneming als gevolg van plaatsing van spaargelden op termijndeposito.

Consumptieve kredietverlening

De sinds 1 mei van kracht zijnde restrictie op de groei van de consumptieve kredietverlening heeft een andere achtergrond dan de zorg voor de ontwikkeling van de liquiditeitsquote. Met deze maatregelen wordt beoogd de onevenwichtigheden in het bestedingsbeeld voor 1979 te verminderen. Dr. Zijlstra geeft in zijn verslag aan, dat er in ons land sprake is van een consumptieve overbesteding, die één van de oorzaken is van de sterke omslag, die zich in de afgelopen twee jaar op de lopende rekening heeft voorgedaan. Deze consumptieve overbesteding verklaart hij voor een belangrijk deel uit de sterke groei van het reëel beschikbaar inkomen van werknemers en genietters van sociale uitkeringen, die uitging boven de groei van de arbeidsproductiviteit. Daarnaast noemt hij als oorzaken de consumptie uit het overig inkomen en de consumptieve kredietverlening. De opgeworpen restricties moeten daarom gezien worden tegen de achtergrond van consumptieve overbesteding en het daarmee samenhangende tekort op de lopende rekening. Veel meer dan lapmiddelen zijn de genomen maatregelen echter niet, indien niet ook de andere oorzaken van

de huidige overbesteding teruggedrongen worden.

De invloed van de consumptieve kredietbeperking op de consumptieve bestedingen hangt mede af van de mate waarin een beperking van het consumptief krediet, op andere wijze ontsparingen bij gezinnen uitlokt. De regering heeft onlangs, in antwoord op vragen over *Bestek '81* gesteld dat deze maatregel — ceteris paribus — zou kunnen leiden tot ca. f. 1 mrd. geringere consumptieve bestedingen, op een totaal van ca. f. 180 mrd. aan particuliere consumptie. Het tekort op de lopende rekening (ca. f. 1,5 à f. 2,0 mrd.) zou hierdoor — eveneens ceteris paribus — f. 500 à f. 700 mln. lager kunnen uitkomen. Deze consumptieve kredietrestrictie levert dus een beperkte bijdrage aan de bestrijding van de overbesteding en de tekorten op de lopende rekening.

De regering zegt verder dat deze maatregel in principe leidt tot een geringer beslag op de kapitaalmarkt door de verstrekkers van het consumptief krediet, „hetgeen een verlichting van de financieringsproblematiek van overheid en particuliere sector (met name bedrijven) kan betekenen”. Dit laatste lijkt mij echter een wat slordig argument: het bankwezen geeft al grote prioriteit aan de kredietverlening t.b.v. het bedrijfsleven en de financieringsproblematiek van de overheid zou beter bij de oorzaken worden bestreden: het te hoge financieringstekort.

Overigens wekt de vormgeving van de restrictie enige verwondering. De groei van het uitstaande bedrag aan consumptief krediet wordt tot en met maart 1980 beperkt tot 15% (in 1978 was de groei 27,5%). De spaarbanken, waaronder de RPS, hebben in 1978 een aanmerkelijk hogere groei dan deze gemiddelde 27,5% bereikt, zodat zij hun expansie aanmerkelijk zouden moeten terugbrengen. Er is echter een overgangsregeling juist voor deze snelle groeiers getroffen, die hen in staat stelt met méér dan de voorgestelde 15% te expanderen. Alhoewel dus een snelle groei van de consumptieve kredietverlening niet voor wenselijk wordt gehouden, worden de „snelle groeiers” uit het verleden nu gepremieerd, waardoor zij in staat worden gesteld hun marktaandeel te vergroten ten koste van de „langzame groeiers”.

Overheidsfinanciën

Het financieringstekort van de overheid liep in het afgelopen jaar verder op tot 5,1% van het nationale inkomen (1977: 4,3%). Het uitgavniveau steeg aanzienlijk, hetgeen m.n. het gevolg was van de hogere rijksbijdragen aan de sociale verzekering. De verhoging van de uitgaven werd slechts voor ruim de helft gedekt door verder olopende belastingen. DNB verwacht voor dit jaar

opnieuw een onevenredige stijging van de overheidsuitgaven, o.a. als gevolg van de op gang komende WIR-premiëring. Uitgaande van een streven naar stabilisatie van de collectieve lasten, zou dit proces tot een nog hoger financieringstekort kunnen leiden. De bovengrens van 6% dreigt te worden overschreden en Dr. Zijlstra acht daarom de hantering van de noodremprocedure (versnelde inning van inkomsten- en vennootschapsbelasting en temporisering van uitgaven) „welhaast onontkoombaar”. Deze procedure biedt geen wezenlijke oplossing: voor 1980 zijn effectieve ombuigingen noodzakelijk, zo stelt de president.

Het is in dit verband tekenend, dat Dr. Zijlstra ook signaleert dat er niet alleen problemen kunnen rijzen ten aanzien van de financierbaarheid van het tekort op de kapitaalmarkt. Zoals uit de antwoorden van de regering op vragen over *Bestek '81* blijkt, is het mogelijk dat het feitelijk overheidsberoep op de kapitaalmarkt achterblijft bij het structureel haalbare geachte beroep ter grootte van 4,5% van het nationale inkomen, als de nationale besparingen wat tegenvallen. Dit zou tot meer monetaire financiering kunnen leiden, maar de president vestigt er terecht de aandacht op, dat ook de feitelijke financierbaarheid van dit niet op de kapitaalmarkt dekbare tekort wel eens problematisch kan worden. Immers „de schatkist is leeg”, zodat intoring op het tegoed niet veel perspectieven biedt en ook het bankwezen kan niet onbeperkt kortlopende schuld van de overheid (schatkistpapier) opnemen. Het is wellicht tegen deze achtergrond dat de minister van Financiën onlangs een financieringsarrangement met DNB heeft afgesloten, waardoor de Staat nu ook bij DNB tot een bedrag van f. 1 mrd. schatkistpromessen kan plaatsen.

Natuurlijk staat er ook nog een andere mogelijkheid open: renteverhoging werkstelligen, waardoor kapitaaltoevoer uit het buitenland wordt uitgelokt. Hierdoor zou de overheid de financierbaarheid van zijn tekort vergroten, maar de uiteindelijke liquiditeitscreatie zou er natuurlijk niet minder om zijn: kapitaalimport is net zo goed liquiditeitscreatie als monetaire financiering door de overheid. Uit de memorie van antwoord bij de begroting voor Financiën 1979 zou men echter kunnen opmaken dat de minister niet eens zo tegen een renteverhoging is. Herstel van de betalingsbalans staat, evenals bij Dr. Zijlstra, voorop. De minister stelt „dat de rentestijging die vereist is om een evenwichtsherstellende kapitaaltoevoer uit te lokken relatief gering is, zolang het vertrouwen in de valuta niet is aangestast”. Hogere rentestanden raken weliswaar de investeerder, maar „voor een ondernemer gelden bij een investeringsbeslissing echter meer relevante variabelen dan slechts de kosten van het kapitaal”.

Betalingsbalans

Wat is in dit verband de houding van DNB t.o.v. de betalingsbalans? Ook DNB wenst evenwichtsherstel van de lopende rekening. Ingeval van een betalingsbalanstekort dienen de liquiditeitsverhoudingen te verkrappen, waardoor een rem op dat tekort wordt gezet. Dit is ook precies wat er in 1978 is gebeurd, toen de daling van de liquiditeitsquote in belangrijke mate het gevolg was van het afvloeien van f. 4,5 mrd. liquiditeiten naar het buitenland via de lopende rekening en het kapitaalverkeer. De doelstelling van een gelijkblijvende liquiditeitsquote in dit jaar is gemaakt onder de (theoretische) veronderstelling van een in evenwicht zijnde betalingsbalans. Het beleid van DNB is dan ook in feite gericht op een dalende liquiditeitsquote, ten einde herstel van de lopende rekening uit te lokken.

Bovendien zegt DNB dat nastreving van netto kapitaaluitvoer niet langer noodzakelijk is, nu de lopende rekening een tekort vertoont. Noch DNB, noch de regering overwegen een devaluatie van de gulden ten behoeve van een herstel van het externe evenwicht. Dr. Zijlstra: „zij zou via een verscherpte inflatie zichzelf teniet doen“. De regering overweegt evenmin een beperking van de kapitaaluitvoer. Dit zou in strijd zijn met de in OESO- en EG-verband aangegeven liberalisatieverplichtingen en zou ook niet onze economische problemen oplossen: onevenwichtige ontwikkeling van de bestedingen, begrotingstekort, inflatie en ons relatief hoge kostenniveau.

Conclusie

Het beeld dat Dr. Zijlstra van de Nederlandse economie schetst, is niet be-

paald opwekkend. Het monetaire beleid dat hem hierbij voor ogen staat, is zeer duidelijk: een beperking van de liquiditeitscreatie. Bij het bankwezen kan dit worden afgedwongen door de hantering van de kredietrestrictie. De monetaire financiering van de overheid dient eveneens te worden teruggedrongen en wel bij voorkeur door het uitgavenpeil van de gehele collectieve sector te besnoeien en bij te stellen. Het tekort van de betalingsbalans dient tot een verkrapping van de liquiditeitsverhoudingen te leiden. Dat een dergelijk beleid ook nog met een rentedaling gepaard zou gaan, die „de nationale economie slechts ten goede zal kunnen komen“ zoals Dr. Zijlstra stelt, lijkt echter tegen de hierboven geschetste achtergrond wat minder waarschijnlijk.

R. A. R. van den Bosch

J. C. Siebrand: Towards operational disequilibrium macro economics. Martinus Nijhoff, Den Haag/Boston/Londen, 1979, 176 blz.

Kenmerkend voor de onevenwichtigheidsanalyse is dat markttransacties plaatsvinden, die niet corresponderen met het evenwicht op de wijze van Walras. Dit is op zich weinig reden tot opwinding. Iedere aankomende en gevorderde economist weet, dat Keynes nu niet bepaald in het voetspoor van Walras is getreden. Wat moet daar nog aan worden toegevoegd? Typend voor de keynesiaanse benadering is evenwel het werken met aggregaten, het bedrijven van macro-economie. De onevenwichtigheidsanalyse geeft hierop een aanvulling in de vorm van een micro-economische fundering van de gedragsrelaties. Dat heeft bepaalde voordelen. Het onderscheid tussen plannen en realisaties komt duidelijker naar voren. De gevallen van een vraagoverschot en -tekort worden naast elkaar geplaatst. Bovendien komen z.g. „spill over“-effecten in het vizier. Dit wil zeggen, dat beperkingen die op een bepaalde markt gelden de transacties op andere markten mede kunnen bepalen.

De dissertatie van Siebrand gaat wel over de onevenwichtigheidsanalyse, maar is niet gebaseerd op een micro-economische aanpak van de problematiek. Men zou kunnen zeggen dat de auteur al een fase verder is. Het gaat hem om de toepassing van de resultaten van de onevenwichtigheidsanalyse in empirische, macro-economische modellen.

Met dit doel voor ogen wordt het „minimum trade“-beginsel vervangen door het „compromise transactions“-principe. De implicatie hiervan is, dat in geval van een ex ante vraag- of aanbodoverschot wat meer wordt verhandeld dan de korte kant van de markt toelaat. De verhandelde hoeveelheid is een positieve functie van zowel de ex ante vraag als het ex ante aanbod. De CES-functie bewijst hierbij goede diensten. De relatieve mutatie van de verhandelde hoeveelheid kan nu worden geschreven als het gewogen gemiddelde van de procentuele veranderingen van de ex ante vraag en het ex ante aanbod, waarbij de gewichten een eenvoudige functie zijn van de verhouding tussen ex ante vraag en ex ante aanbod in de uitgangssituatie. Verder geldt, dat bij zeer omvangrijke ex ante discrepanties op de markt de resultaten van het „minimum trade“-beginsel worden benaderd.

Er worden verschillende argumenten aangevoerd om „compromising“ plausibel te maken. Zo wordt gesteld dat onvolledige informatie de economische subjecten tot handelingen kan verleiden, die niet acceptabel zouden zijn, indien alle mogelijkheden bekend zouden zijn. Verder wordt opgemerkt dat men in een onzekere wereld ter wille van klantenbinding bereid is af te wijken van de harde lijn volgens het „minimum trade“-

principe. Ten slotte wordt nog gewezen op het feit, dat „non-price conditions“ kunnen leiden tot situaties, die in een model gebaseerd op „price conditions“ zich manifesteren als gevallen van „compromising“. Ondanks deze argumenten doet het vreemd aan, dat er enige rek in de korte kant van de markt zit. Bij een rigoureuze oplossing van het aggregatievraagstuk krijgt men dan ook een transactiecurve, die beneden de relevante minima ligt. In voetnoot 13 van hoofdstuk 2 wordt hierop gewezen, waarbij de schrijver tevens aangeeft hoe met deze complicatie rekening kan worden gehouden. De suggestie om de geaggregeerde potentiële vraag en het geaggregeerde potentiële aanbod te herdefiniëren met behulp van een frictie-component mag in het toegepast onderzoek voldoen, maar is vanuit theoretisch standpunt toch niet helemaal bevredigend.

Na de theoretische uiteenzettingen in de hoofdstukken 1 en 2 volgt als overgang naar het empirische werk in hoofdstuk 3 een bespreking van de iteratieve procedure ter bepaling van de ex ante grootheden op basis van feitelijke gegevens. Deze procedure wordt vervolgens toegepast op de handel met het buitenland (hoofdstuk 4) en de arbeidsmarkt (hoofdstuk 5). De schrijver baseert zich hierbij op eerder door hem gepubliceerd werk dat, voor zover het de arbeidsmarkt betreft, werd verricht in samenwerking met R.S.G. Lenderink.

De export- en importvergelijking zijn geschat voor de periode 1952-1973. Vergeleken met de traditionele OLS-schattingen wordt met behulp van de iteratieve procedure een iets betere aanpassing verkregen, waarbij de prijs-elasticiteiten enigszins hoger uitkomen. De coëfficiënten van de variabelen, die op de „home pressure of demand“ betrekking hebben, zijn in afwijking van de theorie constant verondersteld. Kenne-

lijk werkt dit in de beschouwde steekproefperiode. De vraag rijst of hiermee kan worden volstaan bij een uitbreiding van de steekproef met de jaren van de oliecrisis en de nasleep daarvan. Het is jammer, dat de auteur deze periode buiten beschouwing heeft gelaten. In een voetnoot wordt medegedeeld, dat in een recente studie van D. P. Broer en Siebrand zelf met variabele coëfficiënten voor de drukvariabelen wordt gewerkt. De steekproefperiode loopt evenwel ook in deze studie niet verder dan het jaar 1973.

Variabele wegingscoëfficiënten voor de ex ante grootheden worden ook gehanteerd in het hoofdstuk over de arbeidsmarkt. De analyse van vraag en aanbod met betrekking tot de Nederlandse arbeidsmarkt verscheen in 1976 in de vorm van een monografie. De mogelijkheden van de CES-functie in het kader van de onevenwichtigheidsanalyse waren toen nog niet ontdekt. Vandaar dat met de wat minder doorzichtige tangens hyperbolicus wordt gewerkt. De resultaten over de steekproefperiode 1952-1970 vormen een bevestiging van de uitkomsten door Den Hartog en Tjan verkregen met behulp van het jaargangmodel met vaste technische coëfficiënten. Zoals blijkt, neemt de negatieve invloed van de economische veroudering van kapitaalgoederen op de procentuele mutatie in de werkgelegenheid gestadig en fors toe. Aan de uitspraak dat de helft van de groei van de potentiële werkgelegenheid kan worden toegerekend aan een daling van het aantal arbeidsuren kan daarentegen geen betekenis worden toegekend. De ongeveer even grote negatieve invloed van de arbeidstijdverkorting op de productiecapaciteit wordt in het model niet expliciet gemaakt. In plaats van de productiecapaciteit figureren de feitelijke productie en de bezettingsgraad in de te schatten vergelijking voor de potentiële werkgelegenheid. De beide laatstgenoemde variabelen zijn uiteraard mede beïnvloed door de gerealiseerde arbeidstijdverkorting.

In hoofdstuk 6 wordt een procedure geschetst voor de ontwikkeling van ex ante/ex post modellen voor verschillende markten. Uitgangspunt van de exercities is een eenvoudig ex post macro-economisch model, dat spoort met de Nederlandse traditie op het gebied van de empirische macro-economie. Vervolgens wordt dit model als het ware omgezet in een ex ante/ex post stelsel. De ex ante grootheden worden verklaard op basis van de fundamentele economische relaties van het ex post model. Ex post en ex ante grootheden worden op dezelfde manier gekoppeld als in de voorafgaande hoofdstukken. In aansluiting hierop worden de plannen en verwachtingen van de verschillende economische subjecten aan een nader onderzoek onderworpen. Dit leidt tot meer

genueanceerde versies van het model, waarbij aandacht wordt geschonken aan consistente anticipaties van representatieve economische agenten. Het streven om tot interpreteerbare ex ante/ex post modellen te komen, verdient grote waardering. De verbale uiteenzettingen ter zake zijn echter niet altijd even duidelijk. Met name geldt dit voor de beschouwingen over simultane versus recursieve systemen. De empirische toepassing van de in hoofdstuk 6 ontwikkelde patronen bevindt zich overigens nog in de experimenteerfase.

Het laatste hoofdstuk bevat een simulatiemodel, waarbij de dynamiek van het systeem wordt gereguleerd via plafonds en vloeren. De schrijver heeft zich hierbij laten inspireren door het werk van Hicks over de conjunctuurbeweging. In tegenstelling tot Hicks worden bij de gekozen parameterwaarden echter geen conjunctuurgolven maar juist lange bewegingen gegenereerd. Dat komt goed uit, want Kondratieff is mode. De uitgevoerde simulatie-experimenten leveren wel enig interessant studiemateriaal op. Als referentiepadiënt dient een min of meer sinusoidale beweging, die bij bepaalde parameterwaarden wordt verkregen. Verdubbeling van de waarde voor de accelerator leidt, zoals mocht worden verwacht, tot een turbulente beweging. De amplitude neemt toe, de golf wordt langer en de symmetrie tussen de op- en neergaande fase gaat verloren. Uit een ander experiment blijkt, dat de categoriale inkomensverdeling een stabiliserende werking heeft. Een zelfde conclusie kan worden getrokken met betrekking tot de werking van het „compromise transac-

tions"-principe. De introductie van „minimum trade"-restricties leidt tot langdurige perioden van stagnatie. Simulatie kan tot een verdieping van inzicht leiden. Het door Siebrand ontwikkelde model roept echter wel enkele bezwaren op. De investeringsfunctie en de relatie ter bepaling van de winstquote zijn tamelijk ingewikkeld. Anderzijds ontbreken vergelijkingen voor de loon- en prijsvorming en wordt ook geen rekening gehouden met de monetaire sector.

Tegen het einde van hoofdstuk 7 maakt de auteur nog een uitstapje naar de realiteit. Gesteld wordt dat er een samenhang bestaat tussen de hoogte van de groeivoet in de westerse geïndustrialiseerde landen en het initiële winstaandeel in deze landen. Een hoge winstquote in de uitgangssituatie maakt een herverdeling mogelijk, waarvan per saldo een stimulerende werking uitgaat. Er wordt geen verband gelegd met de modelberekeningen. Empirisch materiaal ter ondersteuning van deze uitspraken wordt niet gepresenteerd. Het uitstapje naar de realiteit lijkt daarom niet geheel verantwoord.

Het onderhavige boek draagt bij tot de ontwikkeling van de theoretische en empirische macro-economie. Het is niet altijd even gemakkelijk toegankelijk, maar het dwingt wel respect af. De auteur is inventief en hanteert met virtuositeit de wiskundige en statistische hulpmiddelen. Het is geen werk voor beginners. Voor gevorderden op het terrein van de macro-economie kan het in verschillende opzichten een bron van inspiratie zijn.

Th. van de Klundert

G. Hofstede: Humanisering van de arbeid. Stichting Maatschappij en Onderneming, Scheveningen, 1978, SMO-informatief 25, 30 blz., f 5,—.

De auteur is van mening dat de vermenselijking van de arbeid zulke verschillende gevolgen kan hebben, dat men kan spreken van een ophanden zijnde derde industriële revolutie.

Mr. J.H. de Wit: Directiepensioen goed regelen. Uitgave van het Nederlands Centrum van Directeuren, 1978, 53 blz., f. 9.

Het directiepensioen schijnt in tal van bedrijven onvoldoende of ondoelmatig te zijn geregeld. Dit deeltje in de serie Directie Data hoopt bij te dragen tot een modernere opzet van menig directiepensioen.

Wallace E. Oates: The political economy of fiscal federalism. Lexington Books, Farnborough, 1978, 355 blz., \$ 20.50.

Bundel met papers die werden gepresenteerd op een conferentie, georgani-

seerd door het International Seminar in Public Economics en het International Institute of Management, dat gehouden werd van 8-10 januari 1976 te Berlijn. Het boek bestaat uit drie delen: Part I: „Introduction"; Part II: „Studies in the federal response to political and economic pressures"; en Part III: „Theoretical and quantitative analyses of federal fiscal structure".

O. Kuschpeta: The banking and credit system in the USSR. Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden, 1978, 298 blz., f. 62.40.

De auteur tracht in deze studie een antwoord te geven op de vraag of de „money-to-goods" ratio in een centraal geleide economie als de Sovjetunie verschilt van die in de Westerse economie. Daarvoor wordt de functie van banksysteem in de Sovjet-economie beschreven. In het slothoofdstuk komt de auteur tot de conclusie dat er geen wezenlijk verschil bestaat tussen de opvattingen m.b.t. de „money-to-good" ratio in de Westerse economie en die in de Sovjet-economie.

de rijksoverheid vraagt

wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 9-1510/0936

voor het Centraal Planbureau
t.b.v. de Afdeling Regionale Planning

Taak: analyse- en prognosewerkzaamheden m.b.t. de regionale ontwikkeling mede in relatie tot het macro-economisch beeld van Nederland op korte en middellange termijn.

Vereist: doctoraal examen economie met een kwantitatief georiënteerd studiepakket. Regionaal-economische specialisatie en - ook algemene - onderzoekservaring strekken tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5155,- per maand. Promotiemogelijkheid tot max. f 5957,- per maand aanwezig.

Sollicitaties inzenden vóór 8 juni 1979.

---

beleidsmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 8-7452/0936

voor het Ministerie van Landbouw en Visserij
t.b.v. de Directie Verwerking en Afzet Agrarische Produkten, Hoofdafdeling Handels- en Industrie-Ontwikkeling, Afdeling Vlees- en Zuivelprodukten

De hoofdafdeling is belast met de bevordering van een economisch en maatschappelijk verantwoorde en sociaal evenwichtige ontwikkeling van de agrarische handel en industrie.

Taak: meewerken aan een doelmatige afzet- en verwerkingsstructuur in de sector dierlijke produkten d.m.v. verrichten van sector-studies, analyseren van knelpunten, formuleren van beleidsvoorstellen, adviseren t.a.v. steunaanvragen van sectoren en individuele ondernemingen, alsmede deelnemen in herstructureringsprojecten en andere overlegkaders.

De werkzaamheden brengen veelvuldige contacten met zich mee, zowel met andere departementen als met de betrokken bedrijven en organisaties.

Vereist: voltooide universitaire opleiding economie, dan wel diploma Landbouwhogeschool (economische richting).

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5155,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 8 juni 1979.

---

beleidsmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 9-1442/0936

voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne
t.b.v. de Directie Planning en Bouw, Hoofdafdeling Algemene, Financiële en Economische Angelegenheden

De hoofdafdeling is o.m. belast met het behartigen van het beleid m.b.t. de financieel-economische aspecten van de planning en bouw van ziekenhuizen, inrichtingen e.d. Het gaat hierbij zowel om aspecten op macro-niveau als om problematiek op het niveau van de individuele inrichtingen.

Taak: adviseren m.b.t. de financieel-economische aspecten van beleidsvoornemens en maatregelen op het terrein van de planning en bouw van inrichtingen voor gezondheidszorg. In dit kader komen onderwerpen aan de orde als bouwplafond, prioriteitenbepaling, enz.; bijdragen aan prognoses van de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg; vanuit een financieel-economische benadering becommentariëren en operationaliseren van rapporten en studies op bovengenoemde beleidsterreinen.

Vereist: doctoraal examen economie, dan wel enige andere studierichting, waarbij economie hoofdonderdeel vormt van het doctoraal studiepakket. Aantoonbare belangstelling voor de gezondheidszorg strekt tot aanbeveling.

Standplaats: Leidschendam.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5155,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 9 juni 1979.